

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ
КАФЕДРА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ**

ЗАДОРЖНА (ПОЇЗД) Катерина Анатоліївна

**ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНИХ
ПІДПРИЄМСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Спеціальність 8. 03050802 – Банківська справа
магістерська програма – Монетарне управління економікою і банківські
технології

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр”

Студентка групи БСзм – 51

К.А. Задорожна

Науковий керівник
к.е.н., доцент С.О. Краснов

Дипломну роботу допущено
до захисту:

«_____» _____ 2015 р.
Зав. кафедри банківської справи,
д. е. н., професор

Дзюблюк О. В. _____

Тернопіль – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	
1.1. Економічна природа кредиту та кредитних відносин	7
1.2. Принципи та функції банківського кредитування	15
1.3. Роль та особливості банківського кредитування аграрних підприємств	28
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	38
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	
2.1. Аналіз стану банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва	40
2.2. Кредитні ризики в системі банківського кредитування аграрних підприємств	54
2.3. Механізм державної кредитної підтримки аграрних підприємств ...	66
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	75
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	
3.1. Вдосконалення банківського кредитування аграрного сектору економіки з врахування зарубіжного досвіду	77
3.2. Напрями забезпечення банківськими кредитними ресурсами аграрних підприємств	94
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	103
ВИСНОВКИ	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	111
ДОДАТКИ	118

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Економічна природа кредиту та кредитних відносин

Кредит і кредитний ринок завжди були невід'ємною частиною розвитку суспільства, оскільки в усі часи існували розбіжності між потребами і можливостями. Дана суперечність, коли матеріальні вимоги або потреби перевищують існуючі фінансові можливості, завжди знаходить вирішення у залученні кредиту. Винайдення такого фінансового інструменту як кредит створило можливість у суспільстві розв'язати проблему нестачі фінансових ресурсів з одного боку, і прибуткового вкладення надлишкових коштів або заощаджень – з іншого.

Таким відношенням являється кредит – система економічних відносин, що постають в процесі надання грошових або інших матеріальних засобів (кредитором) в тимчасове користування (позичальникові) на умовах поворотності, як правило, із сплатою відсотка. Сукупність кредитних відносин та форм їхньої організації називається кредитною системою. Для того, щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні певні умови: по-перше, юридично незалежними суб'єкти, що матеріально поручаються за виконання зобов'язань, витікаючих з економічних зв'язків зобов'язані виступати учасники кредитної операції – кредитор і позичальник; по-друге, лишень тоді кредит є допустимим, коли є збіг схильностей суб'єктів кредитних відносин – кредитора і позичальника.

Якщо переміщення засобів носить безповоротний і безстроковий характер, то воно називається фінансуванням. Якщо формі руху грошей властиві риси поворотності, терміновості і платності, то такі відносини називають кредитними, або позиковими [92].

Ми вважаємо, що кредит виступає вагомою категорією ринкової економіки, що віддзеркалює відносини економічного життя суспільства і конкретні зв'язки. Кредит завжди був і залишається важливим важелем у стимулюванні розвитку

виробництва. Як на макро-, так і на мікроекономічному рівні, за його допомогою пришвидшується процес обороту капіталу. Опосередковуючи всі формації відтворювального процесу, кредит допомагає досягненню прибутковості капіталу й вищій рентабельності виробництва. Щодо появи кредиту, то він приверзся з прагматичних запитів розвитку виробництва.

Як свідчить дослідження, фермерські господарства, переважно, працюють за рахунок своїх власних ресурсів, які сьогодні за питомою вагою є вагомими, однак недостатніми для самофінансування. Все це спонукує зазначені господарства надіятися на державну підтримку, а також зумовлює необхідність розвивати партнерські й банківські форми кредитування. Також проведені розвідки вказують на те, що окремі питання теорії і практики кредитування фермерських господарств вивчені в недостатньому обсязі і вимагають популяризованого дослідження. Водночас, останнім часом частка кредитних ресурсів в обслуговуванні оборотних коштів в аграрній сфері досягнула критичної афінної. Така ситуація вимагає впровадження та розробки модерної кредитної політики, котра б сприяла створенню відповідної економічної атмосфери для доцільного застосування кредитних ресурсів.

Взагалі, під кредитом розуміють економічні відносини з приводу передачі грошових коштів у тимчасове користування за плату і на основі повернення. Кредит виник на певному етапі розвитку людського суспільства. Поряд із появою грошей його винайдення вважають одним із найгеніальніших відкриттів людства. Причини його виникнення криються не у сфері виробництва, а у сфері обміну, де продавці товарів протистоять один одному як власники, як юридично самостійні особи.

З появою перших ознак роду та общини з'являються, хоча й у примітивній формі, передумови виникнення кредитних відносин (рис. 1.1) [60].

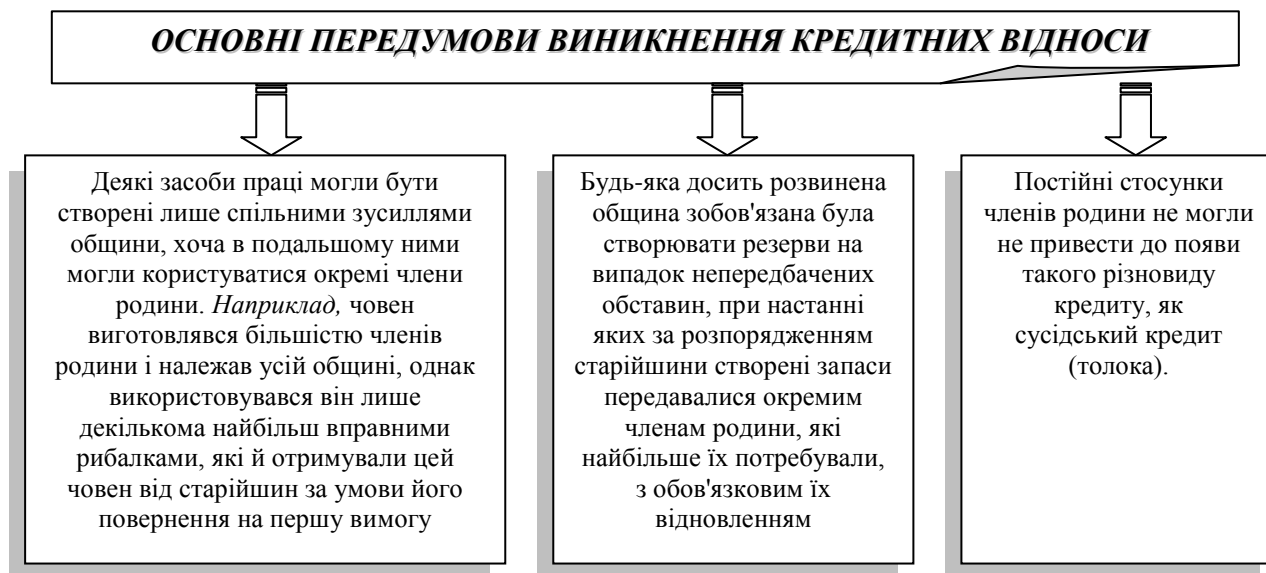

Рис. 1.1. Передумови виникнення кредитних відносин, пов'язані з появою передових ознак роду та общини

Таким чином, можемо констатувати, що кредитні відносини в умовах первіснообщинного ладу мали зародковий стан, характеризувалися спорадичністю, а єдиною рисою кредиту було його повернення через неозначений час. Проте з часом стосунки всередині родин та між родинами почали змінюватися внаслідок війн, які призводили до того, що одна частина людей збагачувалася, у той час як інша – ставала все біднішою й біднішою. Між общинами це виявлялося в тому, що всі в'язні перетворювалися на рабів; у самій родині – внаслідок таких війн також відбувалися зміни оскільки тільки вправні воїни мали найбільше рабів, найбільше землі тощо.

Отже, необхідність та закономірність кредиту зумовлена функціонуванням товарних і грошових відносин. Базисом, що породжує дилему кредиту є генерування потреби в коштах та джерелах їх формування як у фізичних, так і у юридичних осіб, за обставин, що в одних з них вивільняються кошти, іншим їх не дістає, передумовою – присутність прийдешніх чи поточних доходів у позичальника.

Означена суперечність розв'язується за допомогою кредиту, значення якого з плином часу зростає, оскільки він дає змогу більш збалансовано розподіляти та перерозподіляти вартість у економічному просторі, його врівноважений перерозподіл сприяє генеруванню додаткового доходу кожним із учасників

кредитних відносин, а також гармонізації латентних резервів стосовно примноження.

Слід зазначити, що поряд із загальноекономічними причинами розвитку кредитних відносин існують також і своєрідні. Вони спричинені атрибутами функціонування агросфери, і також накладають суттєвий відбиток на функціонування кредитних відносин аграрної галузі (рис. 1.2).

Рис. 1.2 Узагальнені мотиви виникнення кредитних відносин в аграрній сфері

За сучасних умов розвитку товарного виробництва, коли воно набуло загального характеру, стан економічних зв'язків не тільки в межах однієї країни, а й в усьому світі дуже ускладнився, його навіть неможливо собі уявити без кредиту. Адже внаслідок спеціалізації виробників на виготовленні певних товарів і викликаного нею кооперування суспільне виробництво перетворилось у свого

роду величезний замкнений ланцюг тісно пов'язаних між собою товарно-грошовими відносинами ланок – товаровиробників, продавців, споживачів. Тому порушення у будь-якій із цих ланок може призвести до того, що вона не розрахується за своїми зобов'язаннями з іншими його ланками. Як наслідок, може бути порушений нормальний обмін товарами між окремими учасниками товарно-грошових відносин.

Усе це досить негативно може вплинути на фінансово-господарську діяльність низки учасників суспільного відтворення. Тому суспільство повинно мати у своєму розпорядженні такі економічні інструменти, за допомогою яких можна було б запобігати перебоям у сфері суспільного відтворення, одним із яких і є кредит. Таким чином, товарообмін є тим ґрунтом, де виникають відносини з приводу кредиту. Активізує обопільну залежність й довіру суб'єктів ринку формування стійких, непохитних й багатогранних мінових взаємин між контрагентами товарообміну за діяльного їх обслуговування банками. Отім щодалі частіше здійснюється в кредит продаж товарів.

Кредит є неминучим атрибутом товарного виробництва. Адже його залучення спричинено не бідністю позичальника, а об'єктивністю процесу виробництва і обороту капіталу та недостатністю власних коштів, які недоцільно накопичувати про запас. Суспільство зацікавлене в тому, щоб, по-перше, уникнути омертвіння ресурсів, що вивільняються, а по-друге, щоб економіка безперервно розвивалася, створюючи передумови розширеного відтворення. Товарне виробництво є першоосновою виникнення кредитних відносин. За допомогою кредиту здійснюється придбання товарів та інших матеріальних цінностей, що сприяє забезпеченню безперебійності процесу виробництва. З огляду на це кредит, як економічну категорію, слід, перш за все, розглядати як певний вид суспільних відносин, що відображають рух вартості.

З розвитком ринкових відносин зростає роль кредиту та банків в економіці, внаслідок чого особливої актуальності набуває дослідження теорії кредиту. Сучасна політична економія теорію кредиту розділяє на дві взаємопов'язані теорії – натуралістичну та капіталоутворюючу, головна відмінність яких полягає у

трактуванні ролі банківського кредиту в економіці. Основоположниками натуралістичної теорії кредиту були класики політичної економії Рікардо Д., Сміт А., Міль Дж., Тюрбо А.. Згодом цю теорію підтримали та суттєво її доповнили Маркс К., Сей Ж., Маршалл А. За їх дослідженнями конкретною економічною основою на якій зароджуються і розвиваються кредитні відносини слугує процес виробництва і оборот капіталу. Тому при дослідженні натуралістичної сутності теорії кредиту ними за основу приймався процес виробництва та його особливості, а об'єктом кредитування слугували засоби виробництва та вартісна оцінка відтворення робочої сили.

Прихильники натуралістичної теорії кредиту вважали, що гроші, які позичаються, є технічним засобом перенесення реального капіталу від одного суб'єкта до іншого для їх подальшого використання, а банки лише виступають у ролі посередників, акумулюючи тимчасово вільні кошти з наступним розміщенням їх у вигляді кредиту.

перевагою даної теорії є надання пріоритетності процесу виробництва де виробляється сукупний продукт і створюється додана вартість. Роль кредиту полягає в забезпеченні безперервності процесу виробництва, що позитивно впливає на фінансові результати діяльності позичальника, оскільки від маси отриманого прибутку залежить розмір відсотку за кредит.

Недоліком судження цієї теорії є те, що її прибічники недооцінювали роль і специфіку позичкового капіталу, не розглядали його як відособлену частку промислового капіталу в грошовій формі, не звертали уваги на здатність позичкових коштів до розширеного відтворення. До числа недоліків також можна віднести і те, що її прибічники не повною мірою з'ясували, які існують відмінності між позичковим і реальним капіталом. Крім того, ними не прийнято до уваги взаємозалежність розміру відсотку та співвідношення позичкового капіталу з попитом та пропозицією, а також впливом кон'юнктури ринку [11, с.9]. Банківські запозичення суттєво впливають на процес виробництва, сприяють розширеному відтворенню та всебічному розвитку виробництва. Ці чинники були

основною із передумов виникнення капіталоутворюючої теорії складовими якої є відтворювальна, експансіоністська та фондова теорії.

Основоположником капіталоутворюючої теорії кредиту був англійський економіст Ло Дж. Результати його дослідження свідчать, що між кредитом і грошми закладені ідентичні принципи, які виступають у вигляді капіталу, багатства, а в кінцевій меті є рушійною силою для забезпечення розширеного відтворення. Банки є лише творцями капіталу і тому їм слід більш активно розширювати кредитний вплив на виробництво, зокрема і за рахунок емісії грошей. Розмір банківського кредиту залежить від об'єктивних умов економіки, а не від самого банку, це є одним із недоліків капіталоутворюючої теорії.

Слід зазначити, що історично обидві теорії – натуралістична і капіталоутворююча розвивалися паралельно. Проте, обидві на перший погляд протилежні підходи щодо визначення категорії кредиту насправді фактично не суперечать одна одній, оскільки безсумнівним є факт, що за допомогою кредиту заощадження трансформуються в інвестиції, тобто кредит перерозподіляє грошові потоки в економіці і, в той же час, банкам притаманна функція капіталоутворення.

Активна роль кредиту у взаємодії з реальним сектором знайшла віддзеркалення в кейнсіанській теорії державного регулювання економіки, яка слугує методологічною основою для державної грошово-кредитної політики, що впливає на рівень виробництва, зайнятості та інфляції в країні. Центральний банк, втілюючи політику “дорогих” або “дешевих” грошей, зменшує або збільшує грошову пропозицію, через яку і здійснюється вплив на реальний сектор.

Кейнсіанська модель “передавального механізму”, через який грошово-кредитна політика здійснює вплив на стан виробництва, рівень зайнятості і інфляцію, виглядає таким чином: зміна грошової пропозиції унаслідок політики центрального банку призводить на початку до зміни відсоткової ставки, а в подальшому і до зміни обсягів інвестицій, і лише тоді змінюється обсяг номінального валового внутрішнього продукту. За такої моделі проявляються слабкі ланки механізму, зокрема зниження відсоткової ставки не означає, що

підприємці відчують бажання відразу скористатися кредитними ресурсами, інвестуючи їх в засоби виробництва за умови, коли це не відповідає їх настроям і очікуванням. У такому разі за допомогою грошово-кредитної політики неможливо досягти бажаних результатів і тому слід удатися до інструментів фінансової (фіскальної) політики, тобто до регулювання державних витрат і податків.

З розбудовою незалежної України вітчизняні дослідники теорії кредиту дослідження цієї проблеми здійснювали через призму кредитного механізму і ролі кредиту в становленні ринкової економіки. Українська фінансова наука розвивається своїм шляхом, проте ті надбання, що були отримані за часів директивної економіки, зокрема і в царині теорії кредиту, на наш погляд, слід зберегти, розвиваючи і доповнюючи їх новими категоріями, методами дослідження, способами практичного застосування відповідно до реалій ринкової економіки.

Поза сумнівом, більшість проблем кредитування, пов'язаних із специфікою соціалізму є неприйнятними відповідно до ринкових умов господарювання. Проте, загальні підходи щодо дослідження кредиту, закладені у вітчизняній економічній науці радянського періоду зберігають свою актуальність в ринковій економіці, потребують подальшого розвитку, зокрема за рахунок використання досягнень світової економічної науки. В основному це стосується методології дослідження категорії кредиту, оскільки за сучасних умов марксизм перестав бути єдиною теоретичною підвалиною конкретних економічних наук. Характерною рисою економічних досліджень на основі марксистської методології було надмірне загострення уваги до визначень, дефініцій, пошуку сутності, виявлення співвідношень між сутністю і явищем, формою і змістом, розроблення чисельних класифікацій.

За ринкових умов господарювання настав час критично осмислити вітчизняні досягнення в царині теорії кредиту, поєднавши їх з досягненнями світової економічної думки, знайти їм гідне застосування в умовах ринкової економіки. Необхідно розвивати теорію кредиту надалі, зберігаючи філософську глибину досліджень характерну для вітчизняної економічної науки з прийомами

функціонального аналізу, вельми успішно розробленими на Заході. Особливо актуально для оновлення методологічної бази вітчизняної теорії кредиту є використання досягнень теорії грошово-кредитного регулювання і теорії фінансового посередництва.

Не менш важливою проблемою дослідження категорії кредиту, що суттєво впливає на її визначення, є тимчасова нестача власних коштів суб'єктів господарювання для забезпечення безперебійності процесу виробництва, яка покривається коштами фінансово-кредитної установи, наданими в тимчасове користування у вигляді кредиту при дотриманні ними певних умов. Як свідчить практичний досвід роботи фінансово-кредитних установ із суб'єктами підприємницької діяльності, обов'язковою умовою надання кредиту є наявність у комерційних банків відповідних ресурсів, які акумулюються за умови безперебійності виробництва в процесі створення суспільного продукту. Незалежно від умов та періоду виробництва суспільного продукту, вся вкладена в нього вартість залишається, як правило, в рамках розширеного відтворення, проходячи при цьому різні форми розподілу та перерозподілу вартості сукупного продукту.

Окремі вітчизняні автори сутність кредиту досліджують через призму різного роду економічних відносин. На думку Луціва Б.Л. кредит – це „...економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення, строковості та платності” [48, с.141]. Перерозподіл вартості є пріоритетною умовою при здійсненні дослідження теорії кредиту цим автором. Слід відмітити, що перерозподіл вартості є однією із суттєвих ознак кредиту, але надавати їй пріоритетне значення не доцільно, оскільки перерозподіл не має відношення ні до сфери виробництва, ні до сфери розподілу. Теоретично зведення сутності кредиту лише до перерозподілу суттєво впливає на його зміст, зменшуючи його роль у відтворювальному процесі .

Зокрема, Савлук М.І. вважає: “Кредит – це економічні відносини між державою юридичними і фізичними особами щодо перерозподілу вартості на умовах повернення та виплатою відсотків” [51, с.128]. Ширше визначення

категорії кредиту пропонує Потійко Ю.: “Кредит є економічною категорією, що передбачає акумулювання тимчасово вільних коштів бюджету, централізованих державних позабюджетних фондів, господарюючих суб'єктів та населення, для подальшої їх видачі позичальникам на умовах повернення, платності, реального забезпечення, строковості та цільового використання” [24, с.47].

Досліджуючи теоретичні аспекти ролі та місця кредиту, Гудзь О.Є. дає наступне визначення кредиту “...кредит – це економічні відносини, що зумовлені акумуляцією тимчасово вільних коштів з використанням їх на умовах повернення та платності при взаємовідносинах, що виникають між кредитором і позичальником” [53, с.28]. Використовуючи залучені короткострокові банківські запозичення позичальники мають можливість наростити обсяги фінансових ресурсів для забезпечення виробничих потреб відповідно до особливостей їх виробничого процесу, приймаючи до уваги той факт, що кредит, насамперед є мобільним джерелом при формуванні фінансових ресурсів” [53, с.28].

Спільними рисами наведених вище визначень сутності кредиту є те, що дана категорія досліджується через призму економічних відносин, що виникають між учасниками кредитної угоди з врахуванням принципів кредитування. Проте, ці визначення не повною мірою враховують фактори що характеризують цільове використання кредиту.

У Фінансовому словнику-довіднику дане наступне трактування поняття “кредит” як “...форма передачі у тимчасове користування коштів у грошовій і грошово-натуральній формі на умовах строковості, повернення, платності та цільового характеру, що надається однією юридичною або фізичною особою – кредитором, іншій особі – позичальнику” [77, с.265-266]. Таке трактування кредиту уже не пов'язане будь-якими відносинами, проте, на наш погляд, потребує уточнення, оскільки кошти не можуть надаватися в натуральній формі. Замінивши це слово на „позичкову вартість” можна усунути неточність у трактуванні поняття кредиту.

Незважаючи на певні недоліки при трактуванні категорії кредиту, найбільш поширеним залишається підхід, який зводиться до „форми руху позичкового

капіталу”, тобто грошового капіталу, який надається у вигляді кредиту на умовах повернення за відповідний відсоток. Дана точка зору, як справедливо зазначив Дзюблюк О.В., не може адекватно відобразити сутність кредиту з огляду на такі дві обставини: по-перше, ним не виправдано обмежуються форми функціонування кредитних відносин лише грошовою формою, що не відповідає дійсності, оскільки кредит може мати, як вже зазначалось, і товарний характер; по-друге, трактування кредиту як руху позичкового капіталу передбачає його виробниче використання, що не завжди відповідає цілям, на які видаються кредити, зокрема споживчі [69, с.22].

З огляду на об'єкт нашого дослідження, особливий інтерес викликає законодавче тлумачення сутності кредиту, наведене в Положенні НБУ “Про кредитування”, Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств”, Законі України “Про банки і банківську діяльність” та “Податковому кодексі України”. Загальне визначення кредиту, але без уточнення його форми і виду дається в Положенні НБУ “Про кредитування” та Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств”. Зокрема, в Положенні НБУ “Про кредитування” відзначається, що “...кредит – це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах “забезпеченості, повернення, терміновості, платності та цільового використання” [37]. У наведеному визначенні кредиту акцент зроблено лише на банківський кредит, оскільки умови забезпеченості, строковості та цільового характеру використання притаманні не усім видам кредиту.

Визначення кредиту, що трактується Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” зводиться до того, що “...кредит – це кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним чи фізичним особам на визначений термін і під відсоток” [77]. З набранням чинності Податкового кодексу України на 1 січня 2011 р. визначення кредиту набрало ознаки фінансового “...фінансовий кредит – кошти, що надаються банком-резидентом або нерезидентом, що кваліфікується як банківська установа згідно із законодавством країни перебування нерезидента,

або резидентами і нерезидентами, які мають згідно з відповідним законодавством статус небанківських фінансових установ, а також іноземною державою або його офіційними агентствами, міжнародними фінансовими організаціями та іншими кредиторами-нерезидентами юридичній чи фізичній особі на визначений строк для цільового використання та під процент” [21, с.46]. Вищенаведеним визначенням проводиться паралель між сутністю кредиту з коштами, товарно-матеріальними цінностями та виданими кредитами, що забезпечені цінними паперами, зокрема. У цьому ж визначенні мова йде ще й про товарний кредит. Крім того, об’єднано в єдине поняття такі різні економічні категорії, як фінанси і кредит, котрі загалом взаємопов’язані, але не тотожні.

Визначення терміну “банківський кредит” що наводиться в Законі України “Про банки і банківську діяльність” базується на сутності банківських кредитних операцій. Статтею 2 цього закону трактування кредиту зводиться до наступного: “Банківський кредит – це будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов’язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження терміну погашення боргу, яке надано в обмін на зобов’язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов’язання на сплату відсотків та інших зборів з такої суми” [73].

Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” кредит не розглядається як грошові кошти чи матеріальні ресурси. В цьому законі сутність кредиту пов’язана із зобов’язаннями, що впливають із умов договорів відповідно до Цивільного кодексу України, зокрема його 4 та 151 статей, що дає підстави стверджувати, що кредит функціонує в рамках економічних відносин. Таким чином, у різних законах України є різні підходи до тлумачення суті однієї і тієї ж економічної категорії – кредиту, на котрому, зрештою, базуються усі кредитні відносини в країні, а це, безумовно, має негативний вплив на організацію банківського кредитування в цілому.

Проведені дослідження кредитних відносин свідчить, що розвиток кредиту зумовлює значні зміни в організації та функціонуванні суб’єктів господарювання. З погляду економічної теорії, будь-яке економічно необґрунтоване втручання

держави у роботу ринкового механізму, надання певних преференцій одним учасникам ринку та створення штучних обмежень для інших спотворюють дію ринкових законів та роблять менш ефективною економіку. За сучасних умов господарювання налагодження кредитних взаємовідносин банків з позичальниками можливе лише за умов теоретичного обґрунтування сутності кредиту та його ролі у відтворювальному процесі.

1.2. Принципи та функції банківського кредитування

Дослідження принципів кредитування є наріжним каменем абсолютної більшості кредитних операцій сьогодення, оскільки їх пізнання дає можливість розкрити роль та сутність кредиту. З теоретичних міркувань обґрунтування принципів кредитування за часів директивної економіки та ринкових умов господарювання було і залишається предметом дослідження.

Реалізація сутності кредитних відносин, в першу чергу, забезпечується через призму принципів кредитування, які виступають стержнем кредитних відносин. Результати теоретичного дослідження теорії кредиту, зокрема принципів кредитування, свідчать про відсутність єдиного підходу щодо їх теоретичного обґрунтування, зокрема їх кількості, ролі, сутності та впливу на економічні відносини між кредиторами та позичальниками. Це слугує підґрунтям для більш детального їх аналізу, оскільки саме теоретичне обґрунтування різних підходів щодо принципів кредитування дають змогу виокремлювати кредит з поміж інших економічних категорій.

Різними авторами, що досліджували принципи кредитування дається власне бачення їх змісту та ролі, зокрема і в межах концептуальних засад теорії ринку. До основних принципів кредитування можна віднести наступні (рис. 1.3). Різні автори, досліджуючи проблеми теорії кредиту, зокрема його принципів, досі не дійшли до єдиної точки зору щодо їх кількості. За різних економічних систем

пріоритетність принципів кредитування, в першу чергу, залежить від форми власності.

Рис. 1.3. Принципи банківського кредитування

Не менш важливим принципом кредитування є принцип повернення кредиту. Більш детальне дослідження функціонування цього принципу за сучасних умов підтверджує його вплив на кругообіг вартості та рух кредиту на всіх його стадіях, зокрема отриманні, передачі від позичальника до кредитора, розміщенні, використанні та його вивільненні. Аналізуючи принцип повернення кредиту, в першу чергу, слід акцентувати увагу на його економічну сутність відповідно до різних умов господарювання, зокрема командно-адміністративної та ринкової економіки.

Сучасні умови господарювання засновані на ринкових відносинах. На ринку кредитних ресурсів домінуючу роль відіграють комерційні банки, що працюють на самоокупності та самофінансуванні. За таких умов не може бути мови щодо часткового чи повного списання суб'єктам господарювання заборгованості, оскільки за ринкових умов повернення кредиту є об'єктивною передумовою банківських запозичень. Банк не може, і не має права розміщувати грошові ресурси на безповоротній основі, оскільки його роль на фінансовому ринку зводиться до посередництва між позичальником та інвестором.

Принцип повернення кредиту за умов ринкової економіки може порушуватися через зростання темпів інфляції, девальвації валюти, що призводить до трансформації строкових заборгованостей за кредити в прострочені, а в подальшому до часткового чи повного призупинення кредитування. З метою унеможливлення неповернення кредиту банки, приймають рішення щодо запровадження плаваючої кредитної ставки, скорочення терміну кредитування, практикують відмову у наданні валютних кредитів тощо. Позичальник, в свою чергу, повинен вживати низки заходів, спрямованих на ефективне використання кредитів з метою нарощування виробництва та реалізації продукції, покращення фінансових результатів діяльності, що слугує джерелом погашення кредиту і виплати відсотків за ними.

Принцип повернення кредиту перебуває в тісному взаємозв'язку із принципом строковості, який юридично закріплюється в момент укладання кредитної угоди між кредитором і позичальником. Кредитор, передаючи позичальнику кредитні ресурси, обумовлює термін користування ними позичальником. Термін використання кредитних ресурсів залежить від специфіки виробництва позичальника, тривалості кругообігу виробництва та обігу капіталу, окупності проекту. Для позичальників-аграріїв характерним є сезонність виробництва. Як правило, таким позичальникам банки при наявності кредитних ресурсів надають кредит на більш тривалий термін. Конкретні терміни повернення кредиту, його використання в межах певного періоду є головною характерною особливістю принципу строковості.

Цільовий характер кредиту належить до пріоритетних принципів кредитування, оскільки тісно пов'язаний з оборотністю та окупністю об'єктів кредитування, формування реальних джерел його погашення. В основі принципу цільового використання кредиту закладені взаємовідносини між кредитором і позичальником з приводу чіткого визначення цілі використання кредиту. З метою зменшення кредитного ризику кредитор перевіряє, на які цілі, конкретні проекти позичальником має бути спрямований кредит. Цільова спрямованість кредиту, наданої банком, обумовлюється в кредитній угоді, зокрема першому її пункті

“Предмет угоди”. Дотримання умов цього принципу, економічно обґрунтоване розміщення кредитних вкладень позичальником в подальшому впливає на своєчасність повернення кредиту. В основі цільового кредитування є наявні об’єкти, майно чи інші предмети кредитування, внаслідок чого і виникають відносини між банком та позичальником в царині кредитних взаємовідносин [48, с.28].

Банківська установа, дотримуючись принципу цільового характеру кредиту, ухвалює, перш за все, виважені рішення щодо обґрунтування надання його позичальнику. Це слугує гарантією забезпечення повернення кредиту позичальником. Порушення цього принципу позичальником є підставою прийняття адекватних рішень кредитором щодо дострокового повернення кредиту або застосування підвищених відсоткових ставок. Ринкові умови господарювання внесли певні корективи в економічний зміст цього принципу кредитування. Надаючи кредити, комерційні банки запроваджують багатоваріантне кредитування, тобто вибирають за узгодженням позичальника і кредитора найбільш доцільну форму кредитування.

Загроза неповернення позичальником банківських кредитів була і залишається основною характерною особливістю взаємовідносин банку і позичальника. З метою унеможливлення неповернення позичальником боргу в кредитора виникає необхідність щодо забезпечення виданого кредиту. Така ризикованість обумовлює необхідність дотримання як з боку кредитора, так і позичальника принципу забезпечення. Як свідчить практичний досвід банківського кредитування, дане право реалізується через вимоги кредитора щодо страхування кредиту та наявності грошового чи матеріального забезпечення його повернення. В забезпечення приймаються високоліквідні активи позичальника. Зокрема, для позичальників-аграріїв ними є урожай сільськогосподарських культур, готова продукція, виробничі запаси, молодняк тварин та тварини на вирощуванні і відгодівлі, незавершене виробництво під урожай наступного року.

За сучасних умов кредитних відносин принцип забезпеченості повернення кредитів регулюється низкою нормативних актів. Зокрема, у Положенні НБУ

“Про кредитування” зазначено: “Принцип забезпеченості кредиту означає наявність у банка права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника” [37]. В Законі України “Про банки і банківську діяльність” передбачено захист комерційних банків від ризиків, пов’язаних з неповернення позичальником кредитів [73]. Термін кредитний ризик походить від італійської *risico*, що в прямому розумінні означає загрозу, ризикувати – буквально – обминати скалу) – ймовірність несплати позичальником повністю або частково кредиту та відсотків у терміни, визначені кредитним договором [118, с.5].

Як свідчить практика банківського кредитування, страхування є дієвим інструментом щодо відповідальності позичальника за неповернення кредиту, а кредитору можливістю забезпечити недопущення втрат від його неповернення. Багаторічний досвід взаємовідносин банківських установ і позичальників свідчить, що вартість майна, матеріальних цінностей, закладених для забезпечення кредиту повинна коливатися в межах 25-30% від суми виданого кредиту.

Принцип забезпеченості кредиту, як стверджує Лагутін В.Д., характеризується наявністю у банківської установи прав щодо захисту своїх інтересів, з метою недопущення збитків від неповернення кредиту, що виникли з внаслідок неплатоспроможності позичальника [102, с.47].

За дослідженнями Дробозіної Л.А. сутність цього принципу полягає у потребі забезпечення захисту банківської установи в майбутньому внаслідок порушення суб’єктом господарювання-позичальником зобов’язань, передбачених кредитною угодою. Цей принцип практично реалізується при кредитуванні під заставу чи під фінансові гарантії [72, с.337].

Забезпечення кредиту Волошин І.В. досліджує в ракурсі кредитного деривативу, оскільки сума кредиту перебуває в прямій залежності від загальної вартості забезпечення [42, с.131]. Тому метою укладання заставної угоди є зменшення кредитного ризику внаслідок неповернення кредиту [42, с.131]. Вчений вважає, при настанні терміну погашення кредиту позичальник має право

вибору укласти (опціон): чи повністю повернути запозичення, або надати банківській установі актив, передбачений договором застави [42, с.131].

Теоретичне обґрунтування визначення принципу забезпечення дано Рябініною Л., яка стверджує, що “Кожна сума наданої позики має бути певною мірою забезпечена зобов’язаннями у грошовому еквіваленті позичальника чи індосованими зобов’язаннями банку інших осіб, які є платоспроможними та здатними забезпечити йому гарантію повернення кредиту впродовж строку його користування” [48, с.29]. На думку Єпіфанова А.О., Міщенко В.І. “однією із важливих проблем щодо забезпечення повернення наданих запозичень є визначення форм і джерел, здатних забезпечити повернення боргу. Конкретними фінансовими джерелами щодо погашення боргу, на їх думку, є юридичне оформлення права позичальника на його використання, організація дієвого контролю зі сторони банку за достатністю та сприйнятливістю відповідних джерел, здатних гарантувати позичальнику збереження і мобільність позичкових ресурсів” [72, с.44-45].

Дотримання принципу повернення кредиту за даними дослідження Усоскіна В.М. є останньою лінією оборони для банку. Прийняття рішення банком щодо надання кредиту має базуватися на обґрунтуванні проекту, під який отримуються банківські запозичення, а не лише на привабливості наданого позичальником забезпечення [67, с.187]. За умови, коли основа кредитної угоди супроводжується підвищеним ризиком, було б суттєвою помилкою видати кредит під економічно обґрунтоване забезпечення та використовувати його в якості джерела погашення боргу [67, с.187].

Автори, що досліджують теоретичне обґрунтування принципів банківського кредитування, зокрема забезпеченості кредиту, не обґрунтовано надають перевагу не його сутності, а акцентують увагу на цільовому його призначенні та наявності необхідної застави. Водночас, результати дослідження свідчать, що принцип забезпеченості зумовлений захистом інтересів кредитора від непередбачуваних подій, які призводять до фінансових втрат та зростання кредитних ризиків

внаслідок неповернення позичальниками кредитів та порушення ними умов кредитних договорів.

Необхідно зазначити, що вітчизняні науковці до недавнього часу дослідження принципу забезпеченості кредитування розглядали з позиції матеріальної забезпеченості кредитування. Результати банківського моніторингу кредитних взаємовідносин з позичальниками свідчать, що в основі кредитування повинен бути закладений цільовий характер кредиту, що і є основною із передумов його ефективного використання. Повернення кредиту залежить, як від фінансового стану позичальника, так і наявності в нього високоліквідних товарно-матеріальних цінностей, що виступають матеріальним забезпеченням повернення кредиту, які можна миттєво трансформувати в грошові кошти.

Банківська світова практика свідчить, що найбільш дієвими видами забезпечення кредиту є товарно-матеріальні цінності, які належним чином оформлені заставним зобов'язанням. Крім того, з метою забезпечення кредиту, широко використовують такі інструменти, як гарантії, поручительства та страхові полюси. При цьому, поручителями-гарантами можуть виступати платоспроможні як юридичні, такі фізичні особи. Страхові компанії, в свою чергу, повинні оформляти позичальникам страхові полюси відповідно до чинного законодавства. При цьому лише одна із перерахованих форм зобов'язань може одночасно виступати забезпеченням кредиту. Розширення складових забезпечення стало об'єктивним процесом, адекватним зростанню рівню ризиків підприємницької діяльності за сучасних умов взаємовідносин кредиторів і позичальників і відповідно імовірності непогашення наданих кредитів.

Дотримання принципу забезпечення великою мірою пов'язано з аналітичною роботою кредитної установи, яка зводиться до оцінки якості майна яку передає позичальник у заставу. Крім того, банком здійснюється моніторинг, щодо репутації поручителів, страхових організацій, гарантів, вивчення їх надійності, що мінімізує кредитні ризики банку. Банк-кредитор зобов'язаний при укладанні кредитної угоди з позичальником приймати обґрунтовані рішення щодо доцільності надання кредиту, враховуючи не лише якісні параметри забезпечення

повернення кредиту, але і перспективність проектів, здатних забезпечити безперервність процесу виробництва, отримання доходів від їх втілення.

Стосовно аграріїв, які відносяться до специфічної категорії позичальників, слід відзначити те, що виробництво продукції суб'єктами господарювання цієї галузі залежить від природно-кліматичних умов, тривалості кругообігу. Аграрне виробництво як жодна із галузей національної економіки за своїм матеріальним змістом відрізняється тривалим процесом виробництва, зокрема вирощування сільськогосподарських культур та тварин. Це і є основною із причин більш високої питомої ваги виробничої стадії в загальному процесі виробництва. Технологічні, економічні і організаційні особливості галузі потребують особливого підходу при їх кредитуванні з метою скорочення ризиків неповернення кредиту. В першу чергу, це здійснюється через страхування. За часів планової економіки страхування майна мало обов'язковий характер. З набранням чинності закону "Про добровільне майнове страхування" страхування майна сільськогосподарськими підприємствами обмежене. Проте, сільськогосподарські товаровиробники при отриманні кредиту за вимогою банку відповідно до кредитної угоди страхують майно, що передається позичальником в заставу.

З погіршенням фінансового стану позичальника, зокрема і через форс-мажорні обставини, при неможливості погашення кредиту майно переходить у власність кредитної установи – банку. За таких умов банки, як кредитні установи, статутною діяльністю яких є забезпечення суб'єктів господарювання грошовими коштами, вимушені виконувати не притаманні їм функції. Заставне майно, як правило, високоліквідне, повинно бути трансформоване в грошові кошти, які необхідно спрямувати на погашення боргу. В цьому випадку банки займаються реалізацією заставного майна, виконуючи при цьому функції не кредитної установи, а фінансово-промислової компанії.

Поряд із загальноприйнятими принципами кредитування Березовик В.М. виокремлює принцип адекватності кредитування. За результатами його дослідження даний принцип характеризується забезпеченням еквівалентної участі

суб'єкта господарювання – позичальника в кредитних проектах та видачі позичальником суми кредиту, що забезпечить успішне завершення таких кредитних проектів [11, с.6]. В основі принципу адекватності кредитування закладені положення, якими передбачається, що частка банку-кредитора в кредитуванні проекту, не може бути більшою за частку позичальника, за виключенням інвестиційних проектів де частка банку не може становити 75% від загальної вартості проекту [11, с.6].

Досліджуючи сучасний стан банківського кредитування, Сомик А.В. виокремлює із поміж загальноприйнятих принципів кредитування ще один принцип кредитування – збалансування інтересів суб'єктів кредитних відносин [54, с.3]. Цей принцип кредитування характеризується індивідуальним підходом кредитора до суб'єкта господарювання-позичальника в момент визначення основних параметрів кредитування (суми, строку, забезпечення, порядку погашення кредиту та плати за користування ним, інших умов, щодо передбачені кредитною угодою) враховуючи як комерційні інтереси кредитора і позичальника, так і специфіку фінансово та господарської діяльності останнього [54, с.3].

За своєю сутністю кредитні відносини є багатограними, проявляються за допомогою значної кількості форм, в основі яких закладені функції кредиту, що дає змогу дослідити взаємодію кредиту із зовнішнім середовищем, визначити взаємовідносини кредитора і позичальника.

Функції кредиту як невід'ємна складова фінансів за ринкової економіки повинні розглядатися в контексті загальної теорії ринку, оскільки в основі кредиту закладено створення, розподіл, перерозподіл і використання грошових коштів. В класичному розумінні поняття фінансів і кредиту характеризуються, перш за все, як розподільча категорія, за допомогою якої здійснюється вторинний розподіл та перерозподіл національного доходу. Перш за все функція, як і сутність кредиту, має об'єктивний характер. Функція характеризує кредитні взаємовідносини між кредитором і позичальником. Як взаємодія, функція може бути прихована від дослідників, проте від цього вона не перестає існувати. У міру пізнання сутності кредиту більш рельєфно проявляються його роль, завдяки якій

суспільство має можливість розкрити через його функції нові напрями кредитних відносин.

Аналізуючи функції кредиту, важливо врахувати ту обставину, що кредит в процесі свого руху на кожному окремо взятому етапі проявляє свою сутність не всіма своїми функціями одночасно, а окремою чи декількома відразу. Таку гіпотезу підтверджує Лаврушин О.І., який відзначає, що функція це не статична, а динамічна категорія, що постійно змінюється, виражає специфічну взаємодію кредиту як цілісного процесу, оскільки як і суть кредиту має, об'єктивний характер; разом зі зміною суті кредиту змінюється і його взаємодія [65, с.189]. Цим же вченим в процесі теоретичного дослідження теорії кредиту виокремлено лише дві функції кредиту – перерозподільча та функція заміщення грошей кредитними операціями [65, с.170-174]. При цьому автор відзначає, що виокремлення додаткових функцій кредиту є безпідставним і в цьому не має потреби. Цим же автором заперечується стимулююча функція, оскільки вона не є специфічною виключно для кредиту, а характеризує фінанси в цілому. Але якщо виходити з такої позиції, можна і заперечити перерозподільчу функцію, оскільки вона притаманна і іншим сферам фінансів, зокрема податковій та бюджетній. В російському підручнику загальної теорії кредиту та грошей за редакцією Жукова Є.Ф. функції кредиту представлені дещо ширше і зводяться до наступних [111, с.19]: акумуляція і мобілізація грошового капіталу; перерозподіл грошового капіталу; прискорення концентрації і централізації капіталу; економія витрат; регулювання економіки.

З огляду на кількість функцій кредиту в науковій літературі існують діаметрально-протилежні думки. Так, Лаврушин О.І., Савлук А.М., Кравцова Г. І., Іванов В.М. стверджують про наявність лише двох функцій; Кірейцев Г.Г., Івасів Б.С., Олексієнко М., Філімоненков О.С., Сингачева В.К. – трьох; Васюренко О.В., Лагутін В.Д., Поляков В.М., Московина Л.А. – чотирьох; Непочатенко О.О., Дробозіна Л. А., Окунева Л.П. – п'ятьох [65; 50; 63; 84; 74; 49; 98; 72; 38; 102].

За дослідженнями Дем'яненка М.Я. у процесі відтворення кредит виконує сім економічних функцій: контрольну, перерозподільну, заміщення готівки

кредитними операціями, грошово-емісійну, централізацію капіталу, антиципаційну, інвестиційну [70, с.83-84]. Найбільш характерні функції банківського кредитування наведені на рис. 1.3. Найбільш ваговою, притаманною кредиту є перерозподільча функція, оскільки її визнає переважна більшість науковців. Проте, в процесі дослідження ролі перерозподільної функції слід виважено підійти до питання, визначивши, що і як розподіляється завдяки кредиту. Розподільча сфера кредиту специфічна, оскільки безпосередньо кредит обслуговує перерозподіл не всього національного доходу, а лише його частини – позичкового фонду, грошового капіталу.

Важливим резервом підвищення ефективності розподільчої функції кредиту є розвиток ринку державних і корпоративних боргових цінних паперів (облігацій та векселів). Система державного боргу за умови відповідної організації ефективно виконує перерозподільчу функцію, залучаючи кошти під державні боргові зобов'язання з наступним їх спрямуванням на фінансування державних витрат. Ступінь залучення ресурсів суспільства в перерозподіл через кредитну систему можна виміряти шляхом відношенням активів банківської системи або суми внутрішнього державного боргу до валового внутрішнього продукту.

Слід відзначити, що перерозподільча сфера господарського (комерційного) кредиту перебуває безпосередньо в сфері створення суспільного продукту та здійснення господарських зв'язків. Комерційний кредит (відстрочка, прострочення, аванс, попередня оплата) це по суті і є перерозподіл без посередників, тобто безпосереднє вливання коштів в оборотний капітал іншого підприємства. При цьому перерозподіляються не тимчасово вільні кошти, а функціонуючий капітал. Ефективність комерційного кредитування характеризується співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості між суб'єктами господарювання і галузями. Це співвідношення повинно по мірі можливості приближатися до пропорції 1:1, тобто при цьому повинна бути досягнута збалансованість взаємної заборгованості. Слід зазначити, що вітчизняне законодавство унеможливорює існування підприємств, статутною діяльністю яких

є видача комерційних кредитів, оскільки це прерогатива виключно фінансово – кредитних установ.

Іншою функцією кредиту є створення ним грошей для грошового обігу – антиципаційна (емісійна) функція, яку виконує тільки банківський кредит. Методами кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж їх випуск в обіг. Антиципаційна властивість (з лат. “anticipatio” – передчасний наступ окремо взятого явища, яке за звичайних умов має здатність наступити пізніше).

Антиципаційну властивість кредиту, як зазначає Непочатенко О.О., не слід розглядати як автоматично діючий інфляційний чинник, оскільки кредит сприяє економії витрат обігу шляхом заміщення частини грошового обороту кредитними засобами обігу [110, с.24]. Банківська система в своєму арсеналі має інструменти впливу не лише на динаміку грошової маси, яка перебуває в обороті, а і на обсяги кредитування, використовуючи при цьому такі дійові прийоми як кредитну експансію та кредитну рестрикцію.

Важливе значення при управлінні кредитами має функція заміщення грошей готівкою. За ринкових умов господарювання кредитний механізм наділений необхідними умовами, здатний заміщати готівкові гроші кредитними операціями. Перерахування грошей з одного рахунку на інший при безготівкових розрахунках за товари та послуги, залік взаємної заборгованості, перерахування сальдо взаємних заліків дає можливість істотно скоротити платежі готівкою, покращити структуру грошового обороту.

За сучасних умов господарювання суб'єктів, як правило, золоті монети, що виступають в ролі справжніх грошей в обігу не перебувають. Натомість в обігу перебувають грошові знаки, випущені на основі кредиту. Це дає підстави стверджувати, що функція кредиту як заміна дійсних грошей себе вичерпала і припинила існування [65, с.192]. Слід відмітити факт, що за сучасних умов залучення позичених коштів в господарських оборот виконує функцію не загального заміщення грошей, а функцію їх тимчасового заміщення в

економічному обороті. Вартість у вигляді кредиту отримана позичальником і авансована в господарський оборот починає виконувати роботу, властиву грошам (використовується для придбання товарів та матеріальних цінностей, виплати заробітної плати тощо).

За дослідженням Філімоненкова О.С. [69, с.242] функція заміщення грошей готівкою полягає в заміні кредитом готівки в платіжному обігу. На його думку, за допомогою кредиту утворюється можливість підприємствам і установам здійснювати розрахунки між собою в процесі купівлі-продажу та з фінансово-банківськими органами не готівкою, а шляхом перерахування в безготівковому порядку суми платежу з рахунка платника на рахунок одержувача грошей. Платіжні кошти безготівкового обігу також, як і грошові знаки, носять кредитний характер, тому що ті та інші видаються (виплачуються) населенню і для безготівкових розрахунків у порядку авансування, яке має кредитну форму. Заміщення готівки в платіжному обігу кредитними грошима дає можливість скоротити витрати держави на виробництво й обіг грошей, прискорити розрахунки між платниками й одержувачами грошей, а також обертання коштів.

Контрольна функція об'єктивно притаманна будь-якій її формі, оскільки позичальник завжди є підзвітним кредиторю за повернення кредиту. Дієвим механізмом, здатним управляти кредитним процесом виступає банківський контроль щодо ефективного, цільового використання позичальником банківських кредитів. Кредитор, в свою чергу, має можливість здійснювати контроль як за об'єктом кредиту, так і за діяльністю позичальника, але позичальник не має можливості контролювати діяльність кредитора, він здійснює контроль лише за рухом позиченої вартості. За даними дослідження професора Савлука М. І., контрольна функція кредиту є специфічною, яка відрізняється від контролю, що притаманний іншим відносинам, зокрема – фінансовим, страховим, податковим тощо [51, с.400]. В основі цієї функції закладений стимулюючий ефект з одночасним обмеженням адміністративного впливу на контрагента. Це дає нам підстави вважати, що розширення цієї функції і в подальшому заміна її назви на контрольню-стимулюючу є науково обґрунтованою пропозицією.

Кредит виконує також стимулюючу функцію, оскільки безпосередньо закони руху кредиту та засновані на них принципи кредитування (повернення, терміновість націлюють позичальника на раціональне використання залучених грошових ресурсів. Відсоток за кредит як елемент витрат сприяє стимулюванню діяльності суб'єкту господарювання.

Ефективність виконання кредитом стимулюючої функції може бути оцінена за допомогою показника цінової еластичності попиту на кредит за умови зміни обсягів кредитування зі зростанням (зменшенням) відсоткових ставок. Слід відзначити і той факт, що перерозподіл грошових потоків за допомогою кредиту за умов ринкової економіки проходить через реалізацію його стимулюючої функції. В основі процесу накопичення – інвестиції, як і функціонування ринкової системи в цілому, її самоорганізації закладені економічні інтереси учасників ринку, стимулах і обмеженнях. “Невидима рука” керує також і кредитними взаємовідносинами за умов ринкової економіки, при чому ефективніше, ніж за умов планової системи.

Таким чином, кредит як частина фінансових відносин виконує функції властиві фінансам, але особливим, тільки йому притаманним чином, що обумовлено особливостями сфери функціонування кредиту (третинний перерозподіл), а також відповідно до законів руху позичкової вартості, заснованими на базових принципах кредитування.

1.3. Роль та особливості банківського кредитування аграрних підприємств

Неупереджена закономірність застосовування кредитних відносин в аграрній сфері економіки пов'язана з специфічними симптомами сільськогосподарського виробництва, суттєвими відхиленнями потреби в оборотних засобах від їхньої фактичної присутності, нерівномірністю руху оборотних фондів фермерських господарств. Гальмуючими чинниками розвитку

системи кредитного обслуговування агросектору виступає слабке врегулювання таких проблем, як нерозвиненість земельного ринку, що унеможлиблює використання її як заставного майна для отримання кредиту, надто протяжлива процедура отримання банківського кредиту, знос основних засобів, недоступність фінансових послуг, високі відсоткові ставки. Державна підтримка має грандіозне значення для розвитку сільгоспвиробництва.

Сьогодні її механізм є малоефективним і не дозволяє задовольнити всі потреби аграріїв. З огляду на низку проблем, актуального значення набуває вирішення проблеми удосконалення кредитних відносин у системі функціонування сільського господарства [78].

Ми вважаємо, що банківський кредит саме для фермерських господарств – це специфічна форма кредиту, що віддзеркалює низку економічних взаємовідносин в ході яких грошові кошти надаються в позику банками фермерським господарствам. Дана процедура реалізується за невід’ємної участі своєрідних зв’язків між учасниками кредитного процесу з приводу перерозподілу вартості, що відбуваються в природному взаємовідношенні закономірностей їхнього функціонування та еволюційного піднесення.

Авангардною ланкою кредитної системи є банківські установи – власники ліцензії НБУ. Також вони виступають і в ролі покупця/продавця вільних коштів, що перебувають у розпорядженні суспільства. Дані позики надаються банками фермерським господарствам на засадах строковості на домовленостях, передбачених кредитним договором. Фінансовою основою банківського кредиту, що надається в користування фермерським господарствам є позичковий банківський капітал.

Ми переконані, що для фермерського господарства, серед виділених форм і видів кредиту, саме банківський кредит відіграє найбільш значну роль. Його стрижнева особливість полягає у наявності банку як особи кредитора в кредитному зобов’язанні.

Досить тривалий час у науковій літературі дискутується питання щодо видової належності договору банківського кредиту для фермерських господарств.

Деякі автори розглядають його як різновид договору займу [72].

Інші ж науковці дотримувалися протилежної точки зору, яка полягала в тому, що договір банківського кредиту є самостійним договором, який не може ототожнюватися з договором займу [34, 84].

Для фермерського господарство варто врахувати розрізнення між даними договорами, які будувалися за такими ознаками:

- плановість договору банківського кредиту;
- поєднання в ньому планово-організаційних та майнових елементів у зв'язку з наявністю у банку владних повноважень стосовно позичальника;
- цільове призначення банківського кредиту;
- особливий суб'єктний склад – банк і фермерське господарство;
- за предметом – стверджується, що предметом договору банківського кредиту можуть бути лише гроші, а договору займу – також і речі.

Кредитором в умовах банківського кредиту є банк, позичальником – юридичні (фермерські господарства) та фізичні особи. Дослідження вказують на те, що здійснюється принципова та непохитна зміна об'єктно-суб'єктного механізму організації банківського кредитування за сучасного стану трансформаційних перетворень економічного спрямування. Також відбулося перетворення від пооб'єктного до прямого кредитування фермерських господарств. Не вибір об'єкта, а оцінююче розуміння суб'єкта кредитної угоди вже має передове значення в механізмі банківського кредиту.

Встановлено, що банківське кредитування фермерських господарств неодмінно має враховувати специфіку здійснення аграрного виробничого процесу й особливості формування їх фінансових ресурсів. Дані фактори варто враховувати і на державному рівні, передусім, при здійсненні законодавчого регулювання кредитних відносин фермерських господарств.

Щодо важливості системи банківського кредитування, то на макроекономічному рівні її вагомість зумовлена тим, що за її посередництва відбувається перерозподіл вільних грошових капіталів у найбільш прибутковій галузі економіки. В Україні, протягом останніх років, спостерігалось стрімке

пожвавлення споживчого та іпотечного кредитування. Водночас, кредитування банками підприємств агропромислового комплексу було зведено до мінімуму або відбувалось за залишковим принципом. Окреслене проблемне поле потребує розробки досконалих механізмів, визначення домінантів розвитку і активізації банківського кредитування АПК з врахуванням специфіки агропромислового виробництва як об'єкта кредитування.

Закономірність отримання кредитних засобів виникає в процесі господарської діяльності практично кожного фермерського господарства. Це є типовим фактом для сільськогосподарського виробництва, якому властиві такі основні ознаки, як сезонний характер виробничого процесу, залежність від стихійних сил природи та інших подібних умов, висока капіталомісткість, відносно обмежена фондівдача, значний розрив між часом інвестування коштів і їх поверненням після реалізації продукції.

Економічна природа процесу виробництва, необхідність забезпечення безперервності та ефективності суспільного відтворення на основі кругообігу капіталу вимагає постійного розвитку кредитних відносин [78].

Банківське кредитування фермерських господарств – виробників сільськогосподарської продукції, має суттєві особливості, хоча і ґрунтується на тих принципах, що й кредитування підприємств протилежних секторів економіки. Одні з цих особливостей мають сталий характер, інші – зумовлені сучасним станом аграрного сектору економіки. В результаті ринкових перетворень більшість земель сільськогосподарського призначення приватизовано [21].

Отримані кредитні кошти від банківських установ, фермерські господарства, переважно використовують для поповнення оборотних засобів для придбання паливо-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, насіннєвого матеріалу, засобів захисту рослин, запасних частин до сільськогосподарської техніки, кормів тощо – за умови отримання короткострокових кредитів, а також для придбання основних засобів сільськогосподарського призначення, в тому числі зрошувальної техніки сільськогосподарського призначення, для будівництва та здійснення витрат, пов'язаних з реконструкцією та будівництвом виробничих

об'єктів сільськогосподарського призначення та інше – за умови отримання середньо – та довгострокових кредитів.

Розвиток банківського кредитування фермерських господарств знаходиться у постійному русі в залежності від зміни потреб економіки того чи іншого середовища, в якому функціонує фермерське господарство.

Останніми роками майже в усіх областях відчутна тенденція: чим більше банків у тій чи іншій області, тим більший розмір кредитних вкладень в ній, оскільки банки направляють ресурси на розвиток певного регіону. На економічний розвиток тієї чи іншої територіальної одиниці територіальна розосередженість розміщення банків може мати суттєвий вплив. Відтак, на нашу думку, варто приділяти значну увагу більш розміреному розподілу банків та їх відділень.

В умовах посилення конкуренції на кредитному ринку одним з шляхів розвитку є реорганізація (злиття, приєднання, поглинання), що дає змогу рухатися на нові ринки і замінювати старі види послуг [31].

Основними чинниками, які визначають необхідність і доцільність злиття банків, є: підвищення рівня доходів і рентабельності капіталу; вихід на нові ринки; підвищення рівня капіталізації; підвищення частки банку на кредитному ринку; пониження рівня витрат і собівартості банківських послуг; пониження рівня банківських ризиків; посилення конкуренції [31].

Отже, активізація кредитного ринку, направленою на кредитне обслуговування фермерських господарств повинна супроводжуватися розвитком банків й їх філій та повинна включати не тільки збільшення суми активів і пасивів, оптимізацію їх структури, зростання фінансової стійкості, але і посилення позитивного впливу банків на соціально-економічний розвиток фермерських господарств тієї чи іншої місцевості та країни в цілому.

На кредитному ринку нині велика кількість банківських установ, потужна конкуренція, і сегменти кредитного ринку досить незначні. Тому банки більшою мірою є універсальними, привілеями яких є [31]: 1) завдяки великому асортименту банківських послуг можуть уникати продажу активів в

несприятливий час; 2) внаслідок вищої диверсифікації активів, залучених ресурсів і надходжень менше піддаються дії ринкових ризиків; 3) за рахунок масштабів діяльності можуть знижувати витрати [31]. Проте, ми вважаємо, що універсальні банківські установи наштовхуються на низку труднощів: 1) потрібні додаткові вкладення інвестиційного характеру, аби пропонувати сучасніші банківські продукти, нижчі відсоткові ставки і привабливий рівень сервісного обслуговування; 2) необхідні високі витрати на розвиток мережі філій, маркетингову діяльність.

Великі банки в більшості випадків є універсальними, через те що: 1) здатність диверсифікувати ризики, що забезпечує наявна розвинена мережа філій; 2) мають шлях до іноземних ресурсів та модерних технологій; 3) можуть понурювати витрати за рахунок масштабів роботи, таким чином одержуючи значні прибутки.

Стосовно спеціалізованої діяльності, на перший погляд, вона має деякі негативні риси, оскільки спеціалізованим банкам складніше розподіляти ризики внаслідок вузького спектру операцій, що виконуються, та низької диверсифікації [31]. Однак, ми дотримуємось думки, що спеціалізація має низку привілеїв: в порівнянні з універсальними, спеціалізовані банківські установи можуть функціонувати більш ефективно та дієво; здатні ухилятися від внутрішньогалузевої конкуренції до реальної миті.

Різні за розміром банки (середні і дрібні), через дефіцит коштів для розвитку банківського кредитування саме фермерських господарств, є спеціалізованими. Це пояснюється тим, що орієнтація на карбованих клієнтів дає здатність надавати більш авантажі банківські продукти. Ми вважаємо, що надання усього діапазону банківських послуг являється одним з стратегічних векторів розвитку для вказаних банківських установ, але певному клієнту – фермерському господарству. Щоправда, це передвіщає високі ризики.

Більш активному і диверсифікованому розвитку банківського кредитування фермерських господарств шкодить ціла низка чинників. Нажаль, банківські установи не володіють достатньою ресурсною базою для надання довгострокових

кредитів фермерським господарствам на даному етапі розвою, більшість банків тієї чи іншої території фігурують за рахунок короткострокових вкладів. Банки герметизуються короткостроковим кредитуванням на поповнення своїх обігових коштів (терміном до одного року). Зважаючи на короткостроковість і нестабільність такої ресурсної бази, дані банки не можуть надавати довгострокові позики фермерських господарств для оновлення основних фондів. Така обачливість підносить надійність банківських установ, проте, на жаль, не дають можливості короткострокові позики фермерським господарствам поліпшувати своє виробництво.

Отже, вагомою перешкодою для збільшення обсягів банківського кредитування фермерських господарств є високі ризики та проблеми належного матеріального забезпечення. У класичному варіанті забезпеченням виступає нерухоме майно, сільськогосподарська техніка, що знаходяться у власності фермерського господарства. Забезпеченням кредитів є найчастіше товари в обігу. Здебільшого банки самостійно проводять оцінку заставного майна позичальника. Забезпечення неодмінно мусить покривати проценти за весь строк кредитування, а також суму взятого банківського кредиту. Банківські установи враховують не більше, ніж 70% його оцінюючої вартості і керуються тим, наскільки заставне майно являється ліквідним. Крім того, банківські установи зобов'язують застрахувати заставне майно в страховій компанії. Така ситуація зумовлена, хоча б з тим, що у відповідності до нинішнього законодавства, у випадку зі банкрутства фермерського господарства, банкіри не виключають ситуації, коли активи, що належать, згідно із законом, банку, не вдасться узяти назад з господарюючих суб'єктів.

Для сучасних банків на ринку кредитних ресурсів передовими перепонами, які суттєво ускладнюють надання кредитів фермерським господарствам, являються: непрозорість діяльності фермерських господарств; недостатня нормативна, економічна, юридична документація по відношенню до значної частки фермерських господарств; відсутність у фермерських господарств ліквідних застав; відсутність реальної масштабної державної підтримки

фермерських господарств; надто високі кредитні ризики, брак чи обмеженість юридичних засобів і методів зниження ризику неповернення банківського кредиту на всіх можливих стадіях кредитного процесу.

Ми вважаємо, що для фермерських господарств основними проблемами, які ускладнюють отримання банківських кредитів, виступають: обмежена кількість пропозиції кредитів для фермерських господарств і відсутність конкурентного кредитного ринку, що призводить до збереження відносно високих відсоткових ставок; сумнівна звітність, брак стимулів для точного віддзеркалення фінансових результатів в звітності, що знижує перспективу отримання в банках кредитів на поповнення обігових коштів та інвестиційні цілі; складна оцінка фінансово-господарського стану фермерських господарств; нестабільність законодавства, головним чином у галузі оподаткування фермерських господарств; незначний розмір власних коштів і відсутність ліквідних активів, які фермерські господарства могли б використовувати як заставу за кредитом, та відсутність іншого забезпечення, обмеженість програм кредитування під заставу, наприклад, нерухомості; невідповідність рентабельності фермерських господарств розміру відсоткових ставок за кредитами, до яких додаються різні комісійні платежі; складність і тривалість процедури отримання банківського кредиту.

Отже, на базі узагальнення сучасних бачень про систему банківського кредитування фермерських господарств, нами визначені особливості банківського кредитування фермерських господарств з урахуванням специфіки співпраці їх з банківськими установами в межах певної територіальної одиниці, а саме те, що кредит даним господарюючим суб'єктам надається в основному на термін від 1 до 3 років, високі відсоткові ставки за користування банківськими кредитними ресурсами, надто жорсткі вимоги до заставного майна фермерів тощо (рис. 1.5).

Таким чином, виокремимо певні особливі ознаки сучасного етапу розвитку кредитного ринку, де відбувається кредитування фермерських господарств: стрімке та динамічне збільшення кількості банків, їх філій, відділів спеціалізованих і універсальних банківських установ; дистрибуція на групові елементи банків та зосередження капіталу в групі, де зосереджені найбільші

банківські установи; підвищення конкурентоспроможності банків тієї чи іншої місцевості; розширення номенклатури банківських продуктів; територіальна розосередженість банківської агентури. Також, досить виражено модифікується від банку до банку ступінь відсоткових ставок, як одного з основних елементів конкурентної політики в розрізі кредитного ринку.

Визначення конкретного розміру відсоткової ставки за кредитами є досить складною задачею, загальним становищем для фінансово-кредитної системи є те, що величина відсотка пропорційна сукупному ризику проекту, в який інвестуються кошти [69]. З одного боку, ризики повинні бути високими, оскільки виділяються великі кошти на тривалі терміни, але, з другого боку, розвиток виробництва на сьогоднішній день є досить стабільним, тому ризики об'єктивно повинні бути мінімальними [69].

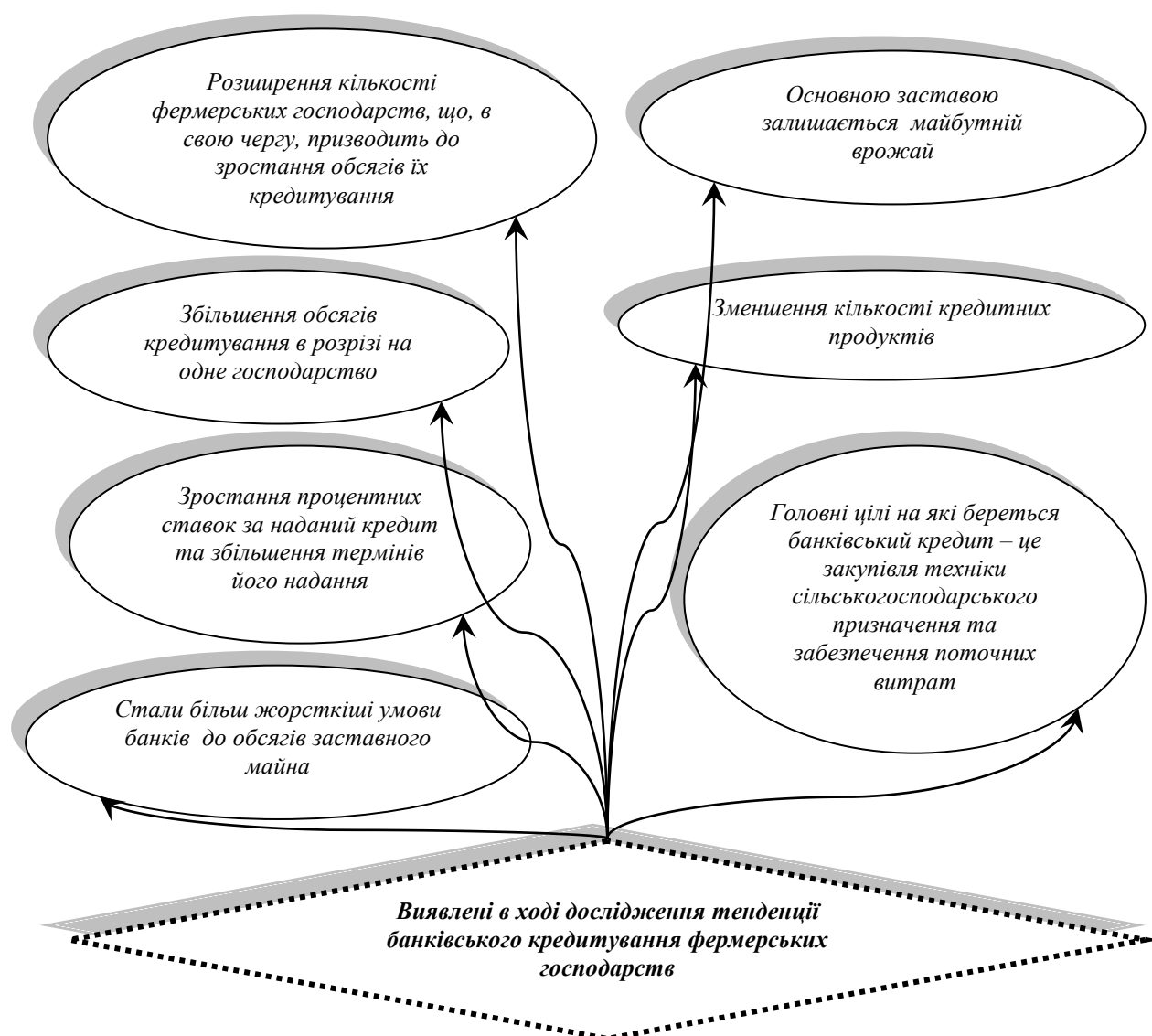

Рис. 1.4. Тенденції банківського кредитування фермерських господарств

На розмір процентної ставки впливають макро- та мікроекономічні чинники (табл. 1.1). Інтенсивний розвиток банківського кредитування фермерських господарств призводить до того, що кредитні продукти стають більш доступними для фермерів, скажімо, строки кредитування зростають, процентні ставки падають, вимоги до позичальників стають не такими жорсткими.

Таблиця 1.1

Чинники впливу на розмір процентної ставки за банківський кредит, що надається фермерським господарствам

<i>МАКРОЕКОНОМІЧНІ</i>	
Співвідношення попиту та пропозиції позичкового капіталу	Чим більший попит на кредит, тим вища процентна ставка
Рівень інфляції	Прискорення темпів інфляції викликає підвищення процентної ставки, що слугує захистом від знецінення капіталу
Рівень облікової ставки центрального банку (ЦБ)	При визначенні розміру процентної ставки банки беруть за основу облікову ставку ЦБ, яка, своєю чергою, залежить від типу грошово-кредитної політики (рестрикційна чи експансійна), процентних ставок на міжнародному ринку позичкових капіталів, стану платіжного балансу країни, курсу національної валюти
<i>МІКРОЕКОНОМІЧНІ</i>	
Строк позички	Рівень процентної ставки знаходиться в прямій залежності від строку кредиту: чим довший кредит, тим вища процентна ставка, оскільки підвищується ризик неповернення кредиту та знецінення запозичених коштів у зв'язку з інфляцією
Розмір позички	Зазвичай, процентна ставка з великих позичок повинна бути нижчою, ніж за дрібними
Витрати на формування позичкового капіталу	Ці витрати складаються з депозитного процента та плати за кредитні ресурси, отримані в інших банках, тому, чим вищою є ціна залучених і позичених коштів, тим вищою буде процентна ставка
Ризик	При наданні позичок банки стикаються з кредитним ризиком (втрати від неповернення основної суми боргу) та процентним ризиком (втрати від неповернення процентів, що сплачує позичальник за користування капіталом), тому, чим вище банк оцінює ці ризики, тим вищою буде процентна ставка
Характер застави	Якість застави прямо пов'язана з її ліквідністю, тому, чим вища ліквідність майнових цінностей, що є забезпеченням кредиту, тим нижчою буде процентна ставка
Характер відносин між банком і позичальником	Тля своїх постійних клієнтів, у платоспроможності яких банк упевнений, процентна ставка може бути нижчою

Перешкодами на шляху до збільшення банківського кредитування

фермерських господарств є відсутність традицій роботи агросектору в ринкових умовах, низька культура роботи позичальників із кредитами і недостатній рівень знань позичальників про ринок кредитних послуг, що більшою мірою стосуються саме фермерських господарств, висока залежність кредитоспроможності від таких непередбачених факторів як погодні умови, висока зношеність основних фондів, недиверсифікованість бізнесу.

Головними передумовами розвитку банківського кредитування фермерських господарств виступають: мінімізація ризиків, специфічність кредитної політики банків-кредиторів щодо фермерських господарств, удосконалення механізму захисту прав кредиторів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Найвизначніші домінанти розвитку банківського кредитування фермерських господарств

Домінуюча ознака	Умови та можливості застосування домінуючої ознаки для дійового розвитку банківського кредитування фермерських господарств
Мінімізація ризикових випадків	Передусім, це передбачає, що фермерські господарства повинні брати еквівалентну участь власним майном та грошовими коштами в кредитуванні певного проекту, а банк, відповідно повинен надавати їм обґрунтовану суму кредиту, достатню для успішної реалізації цього проекту
Специфічність кредитної політики банків-кредиторів стосовно фермерських господарств	З огляду на особливість та ризиковість діяльності фермерських господарств кредитна політика повинна відрізнитись від загальноприйнятої спеціальними регламентами, диференціацією підходів до кредитування фермерських господарств, встановленням сезонних графіків надання та погашення кредитів з урахуванням сезонних коливань аграрного виробництва тощо
Вдосконалення (поліпшення) механізму захисту прав кредиторів	Цьому має можливість сприяти наступне: формування земельного ринку, скасування державою мораторію на іпотеку земель сільськогосподарського призначення, створення кредитних бюро і рейтингових агенцій, оскільки впевненість банку в тому, що наданий кредит буде вчасно повернутий з виплатою нарахованих процентів, є однією із заporук збільшення обсягів кредитування фермерських господарств та поступового зниження рівня процентних ставок

Щодо діяльності фермерських господарств, то на сьогоднішній день їх діяльність є надзвичайно важливим чинником підвищення гнучкості сучасної української економіки. Створення і подальший розвиток фермерства мають стати фундаментом соціальної реструктуризації нації. Дієвим та результативним

способом виходу сучасної економіки із кризи є квалітативне кредитне забезпечення фермерських господарств. Піднесення економіки країни, передусім, гальмується відсутністю конкретних, лідируючих програм розвою фермерства (включаючи і програми розвитку за допомогою кредиту).

З ціллю підвищення банківського кредитування фермерських господарств, для банків можуть бути результативними різні прийоми, а саме: активне запровадження в банках уніфікованих процедур, що дасть змогу знизити витрати на реалізацію кредитних операцій та значно скоротити строки розгляду кредитних заявок; введення механізмів збільшення терміновості пасивів банків та рефінансування, що дасть реальну можливість знизити розриви між пасивами та активами за термінами погашення й запитання та помітно оздоровити їх ліквідність; вдосконалення нормативів НБУ, що призведе до зниження відсоткових ставок за кредитами; запровадження різноманітних схем забезпечення кредитів.

Низка заходів, пов'язаних з подоланням внутрішніх складних обставин фермерських господарств, є, по суті, переліком заходів для підтримки фермерства загалом. Серед них варто виділити найефективніші шляхи, реалізація яких в найкоротші строки забезпечить позитивний результат: 1) субсидування відсоткової ставки за кредитами для фермерських господарств, що працюють в низькорентабельних галузях; 2) стабілізація податкового режиму для фермерських господарств; 3) дії, що зорієнтовані на підвищення прозорості господарської діяльності; 4) створення фондів підтримки фермерства, які б надавали допомогу в зборі відповідної документації і навчанні при роботі з банками; 5) сприяння інтенсивнішому формуванню бази кредитних історій.

Кредитне забезпечення фермерських господарств неодмінно повинно враховувати специфічні риси здійснення процесу виробництва, а також атрибути формування наявних фінансових ресурсів. В процесі здійсненні законодавчого регулювання кредитних взаємовідносин фермерських господарств, в першу чергу на державному щабелі варто звертати увагу на зазначені фактори.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

2.1. Аналіз стану банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва

Безперервність процесу виробництва суб'єктів господарювання аграрного виробництва досягається за рахунок як власних, так і запозичених джерел. Банківські кредити є альтернативними власним джерелам фінансування операційної діяльності. Залучення кредитних ресурсів суб'єктами господарювання аграрного виробництва здійснюється з метою покриття різниці між загальною потребою у фінансових ресурсах та їх фактичними обсягами. Потреба в них зумовлена розривом в часі між витратами виробництва та надходженням виручки впродовж року внаслідок особливостей процесу аграрного виробництва, зокрема його сезонності.

Останніми часом наукові дослідження в царині кредитних відносин банків з позичальниками розглядаються в ракурсі їх порівняльної характеристики за різних економічних систем: адміністративно-планової та ринкової. Розрахунок потреби в банківських запозиченнях часто є предметом дискусій та критики сучасних дослідників. Окремі автори вважають, що за часів адміністративно-планової економіки були відсутні науково-обґрунтовані методи визначення потреби в кредитах, а їх плановий розрахунок здійснювався без детального дослідження реальної потреби у зовнішньому фінансуванні та стану використання залучених коштів. Внаслідок цього, за даними їх дослідження, більшість кредитів не поверталась, що призводило до їх списання, збитковості банків і зростання дефіциту державного бюджету [11, с.3].

Окремі методичні прийоми банківського кредитування в плановій економіці позитивно впливали на стан взаємовідносин банків з позичальниками. При визначенні потреби в банківських запозиченнях за сучасних ринкових умов методи планування не використовуються, хоча планування, як складова

управління виробничим процесом, не втратило своєї актуальності. Планові показники дають можливість позичальнику здійснювати прогноз залишків товарно-матеріальних цінностей і витрат на виробництво та джерел їх фінансування. Банк, в свою чергу, має можливість здійснювати моніторинг кредитів, що унеможливує зростання кредитних ризиків.

Довіра банків до позичальників за сучасних умов господарювання формується на підставі кредитних історій, а позичальників до фінансово-кредитних установ – на підставі рейтингу. За останні роки рейтингові агентства постачають неякісні інформаційні продукти, які здебільшого негативно впливають на взаємовідносини банків з позичальниками. Це призводить до хибних оцінок, небезпек учасників фінансового ринку. Відсутність публічної інформації чи її недостовірність та обмеженість, призводить до виникнення ризиків, пов'язаних з кредитуванням, як для кредиторів, так і для позичальників. Банки при формуванні кредитних історій керуються інформацією щодо добросовісності позичальника в поверненні ним раніше отриманого кредиту, наявності поручителя та застави, як правило, застрахованої, що в декілька раз перевищує його суму.

Позичальник надає необхідну фінансову звітність, на підставі якої банк здійснює аналіз його фінансового стану. Крім того, до фінансової звітності додаються розшифровки щодо стану затрат на виробництво та залишків товарно-матеріальних цінностей на кварталні та місячні дати. Отримана від позичальника фінансова звітність аналізується банком з метою зменшення кредитних ризиків.

Водночас, відсутність науково-обґрунтованого планування, здатного оперативно впливати на виконання виробничих програм, є основним недоліком кредитних взаємовідносин сьогодення. Планування як метод управління процесом виробництва дає можливість банкам оперативно впливати на позичальника щодо дотримання ним принципів банківського кредитування. Порівняння планових і фактичних даних дає змогу на кожному етапі виробництва вносити корективи у процес виробництва з метою стимулювання росту виробництва та реалізації продукції, оптимального залучення матеріальних, трудових та фінансових

ресурсів, що в кінцевій меті сприяє розвитку підприємливості і виправдання ризику суб'єктів господарювання аграрного виробництва та прогресивних технологій.

Відсутність планових показників та сучасна методика організації фінансового та управлінського обліку мають суттєвий вплив на взаємовідносини банків з позичальниками. Фінансова звітність, яка надається позичальником в установу банку для перевірки забезпечення кредитів, не повною мірою сприяє отриманню інформації щодо закріплення за операційною діяльністю джерел фінансування, здатних забезпечити безперебійність процесу виробництва.

За часів адміністративно-планової економіки в балансі кожного окремо взятого суб'єкта господарювання, зокрема і аграрного, був передбачений четвертий розділ. В його активі відображалися інвестиційні витрати, а в пасиві – джерела їх фінансування, що сприяло здійсненню дієвого банківського контролю за цільовим його використанням. В разі іммобілізації ці кошти відшкодовувалися, що сприяло дотриманню принципів цільового використання кредитних ресурсів.

В даний час, відповідно до методології бухгалтерського обліку, кошти суб'єкта господарювання зосереджені на одному рахунку. Акумуляція на одному рахунку коштів операційної та інвестиційної діяльності унеможливорює здійснення банками оперативного контролю за цільовим та ефективним використанням залучених коштів. Це призводить до використання банківських кредитів не за цільовим призначенням. Практика функціонування суб'єктів господарювання аграрного виробництва свідчить про передчасність об'єднання рахунків і запровадження єдиних для обслуговування операційної та інвестиційної діяльності. Така практика може бути запроваджена для високорентабельних суб'єктів господарювання, за умови наявності в них власних оборотних засобів. Як свідчить зарубіжний досвід, високорентабельні суб'єкти господарювання розділяють за окремими рахунками одночасно і зберігання коштів на рахунках в банках, і джерела фінансування, зокрема операційної та інвестиційної діяльності. Таке розмежування дає змогу закріпити за операційною діяльністю суму оборотних активів, сприяє ефективному їх використанню, а

банкові дає можливість проводити моніторинг щодо використання власних фінансових ресурсів в цілому, так і банківських запозичень, зокрема.

Взаємовідносини банківських установ та позичальників при кредитуванні ускладнюються відсутністю достовірної інформації щодо фінансового стану кредитора. Інформація, яку, як правило, позичальники використовують за підсумками проведених рейтингів комерційних банків здебільшого суперечлива.

Кредитні відносини позичальників аграрного виробництва за часів незалежності та отримання статусу країни з ринковими відносинами перебудовуються шляхом суттєвого обмеження впливу держави на процес кредитування. За сучасних умов банкам надано право щодо відбору клієнтів, як потенційних позичальників. При цьому, банки вирішують питання щодо розміру затребуваного кредиту, його видачу, повернення і самостійно встановлюють розмір ставок за його користування.

Перешкодою в залученні кредитів для згладжування сезонності виробництва за сучасних умов є фінансовий стан аграріїв. Слід відмітити, що внаслідок шереги особливостей аграрного виробництва, банки не розглядають аграріїв, як потенційних позичальників. Причиною цього є відсутність обов'язково страхування майна, недосконалий механізм щодо захисту банків від кредитних ризиків, відсутність високоліквідної застави, оскільки землі сільськогосподарського призначення не можуть виступати заставою внаслідок мораторію на їх продаж.

Кредитування аграріїв супроводжується більш поглибленим вивченням причин виникнення кредитних ризиків, створенням адекватної системи оцінки їх кредитоспроможності, обґрунтуванням гранично мінімальних відсоткових ставок за кредитними операціями. Вищеперераховані причини та мораторій на підвищення в односторонньому порядку фінансово-кредитними установами відсоткових ставок за раніше отриманими кредитами призвело до того, що суб'єкти господарювання аграрного виробництва є менш привабливі для банків при виборі об'єктів кредитування.

Із загостренням світової фінансової кризи банківське кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва обмежене. Більшість суб'єктів господарювання покривають витрати за рахунок власних коштів. Така практика для позичальників із сезонним характером виробництва є невиправданою, оскільки альтернативним джерелом фінансування позичальників-аграріїв є і залишаються банківські кредити, які спрямовуються на покриття тимчасової нестачі коштів для придбання товарно-матеріальних цінностей та фінансування операційних витрат.

Динамічне та безперервне відновлення виробничого циклу в умовах ринку можливе за умов швидкої трансформації товару в готівку і навпаки – готівкових коштів у товар. Це в певній мірі досягається шляхом залучення банківського кредиту, який сприяє отриманню готівкових коштів раніше, ніж вилучення з обігу готової продукції шляхом її продажу.

Розмір кредиту для кожного позичальника є індивідуальною величиною і визначається виробничими факторами. Водночас, відсутність науково-обґрунтованої межі кредиту в процесі виробництва може призвести до того, що навіть при незначних відхиленнях щодо прогнозованих обсягів надходження виручки від реалізації продукції буде порушений принцип повернення кредиту і останній виступатиме джерелом покриття збитків.

Забезпечуючи безперервність кругообігу виробництва, кредит, при дотриманні принципів кредитування, повинен сприяти нарощуванню обсягів виробництва та реалізації продукції позичальником, збільшенню обсягів валової продукції сільського господарства в порівняльних цінах, суми прибутку та його діяльності загалом. Оцінку банківського кредитування та результатів діяльності позичальників аграрного виробництва України за 2004 – 2010 рр. наведено у додатку А. Як свідчать дані, наведені в додатку А, темпи виробництва валової продукції сільського господарства в порівняльних цінах 2005 р. за досліджуваний період здебільшого відповідали зростанню чи скороченню обсягів банківських запозичень для операційної діяльності, що є основною із передумов дотримання принципів банківського кредитування. Зокрема, з нарощуванням темпів

кредитних запозичень в 2004 р. на 54,1 % спостерігається зростання валової продукції в порівнянних цінах 2005 р. на 13,7, а в 2006 – 2007 рр. відповідно 11,7 і 25,5 відсоткових пункти.

В 2008 р., з початком фінансової скрути та обмеженням банківського кредитування, темпи зростання валової продукції в порівнянних цінах на 30, а в 2010 р. – 56,6 відсоткових пунктів перевищували темпи кредитних запозичень. Внаслідок диспропорцій між кредитними запозиченнями і обсягами виробництва в докризовий період зростає частка короткострокових банківських кредитів у валовій продукції сільського господарства в порівняльних цінах 2005 р. в діапазоні від 19,7 % в 2005 р. до 27,6 % в 2007 р.

Як свідчать результати досліджень зростання обсягів кредитних запозичень позитивно вплинуло на фінансові результати діяльності позичальників. Зокрема, в 2009 р. темп зростання прибутку до попереднього року склав 30,3 %, при зменшенні за цей же період частки короткострокових кредитів у валовій продукції сільського господарства в порівняльних цінах 2005 р. на 12,6 відсоткових пунктів. В 2010 р. порівняно з 2009 р. темп зростання прибутку склав 79,1 % при зростанні частки короткострокових запозичень у валовій продукції сільського господарства у порівняльних цінах на 4,9 відсоткових пункти. Це свідчить про те, що кредит виконує притаманні йому функції, спрямовується для підтримки безперервності процесу виробництва.

Залучення банківських кредитів суб'єктами господарювання аграрного виробництва для операційної діяльності можна умовно розділити на два етапи: перший – це період до глобальної світової фінансової кризи, другий – під час її поглиблення. До початку світової фінансової кризи аграрії інтенсивно залучали у виробничий процес банківські запозичення, про що свідчать дані, наведені в додатку Б.

Якщо в 2000 р. загальний обсяг банківських запозичень становив 2090,0 млн. грн, то уже в 2008 р. зріс в 9,6 рази. Сума короткострокових запозичень за цей же період зросла в 5,4 рази. Частка кредитів для операційної діяльності має тенденцію до зниження з 90,9 % в 2000 р. до 51,3 % в 2008. Зі збільшенням

кількості позичальників 2008 р. порівняно з 2000 р. на 87,3 % зросла сума запозичень в розрахунку на одного позичальника. В 2000 р. в середньому одним позичальником було залучено короткострокових кредитних ресурсів на суму 378,1 тис. грн, а в 2008 р. – 1093,3 тис. грн або в 2,9 рази більше при зростанні середньої відсоткової ставки в 2008 р. до 24 % проти 18 % у 2007 р. Внаслідок зростання відсоткової ставки за кредити в 2008 р. рівень його повернення суб'єктами господарювання аграрного виробництва склав 82 % або на 5 відсоткових пунктів менше, порівняно з 2007 р. Розмір відсоткової ставки за кредитні ресурси впродовж досліджуваного періоду для позичальників-аграріїв не забезпечує ефективності запозичень, оскільки його рівень значно вищий за показник рентабельності. При загальній сукупній рентабельності діяльності суб'єктів господарювання аграрного виробництва в 15,6 % в 2007 р. відсоткова ставка за короткострокові кредити складала 18 %, а в 2010 р. відповідно 20,7 і 25,0 %. Середньозважена відсоткова ставка за кредитами, встановленими комерційними банками для аграрних позичальників, перевищує облікову ставку НБУ в діапазоні від 1,75 в 2001 р. до 3,9 в 2002 р., в 2008 р. – в 2, а в 2010 р. – 3,2 рази.

Відповідно до постанови за № 650 від 03.11.2009 р. “Про стимулювання кредитування економіки України” банкам рекомендовано визначати рівень плати за кредити позичальникам-товаровиробникам, виходячи з облікової ставки НБУ, підвищеної не більше як на 5 відсоткових пункти залежно від рівня наданого забезпечення [70, с.58]. Оскільки постанова носить рекомендований характер, банки при кредитуванні аграріїв застосовують ставки, що в декілька раз перевищують розмір облікової ставки НБУ.

З поглибленням фінансової кризи кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва зазнало негативних змін. Зокрема, у 2009 р. порівняно із 2008 загальний обсяг банківських запозичень скоротився на 14261 млн. грн або на 71,1 %, з них короткострокових на 6193 млн. грн або 60,2 % відповідно. За цей період у 4,6 рази скоротилася чисельність підприємств-позичальників, що призвело до зростання короткострокових запозичень в розрахунку на одного

позичальника в 1,84 рази. Аналогічна ситуація мала місце в 2010 р. Загальний обсяг банківських запозичень в 2010 р. порівняно з 2008 р. скоротився на 11205 млн. грн або на 55,9%, з них короткострокових на 4063,0 млн грн або 39,5%.

Основною причиною зменшення обсягів кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва є відсутність дешевих кредитних ресурсів. Облікова ставка НБУ в 2008 р. порівняно з 2007 зросла на 3 відсоткових пункти, а її розмір в 2009 р. склав 10,25 %. В 2010 р. НБУ тричі змінювалася облікова ставка і станом на 30 серпня становила 7,75 %, що набагато вища, ніж в країнах з розвинутими ринковими відносинами. Внаслідок обмеження банків до дешевих кредитних ресурсів зростають середні відсоткові ставки за кредитами, що надаються позичальникам-аграріям. В 2009 і 2010 роках їх розмір склав 27,8 % і 25,0 % або на 3,8 і 1,0 відсотковий пункт відповідно більше порівняно з 2008 р.

Внаслідок зменшення короткострокових банківських запозичень погіршується рівень повернення кредитів. В 2008 р. порівняно з 2007 він скоротився на 5 відсоткових пункти. У 2009 – 2010 рр. порівняно із 2008 р. рівень повернення кредитів позичальниками-аграріями менший на 11 і 8 відсоткових пунктів відповідно. Специфічність короткотермінового кредитування передбачає надання пріоритетів в кредитуванні матеріального виробництва. В той же час, як свідчать дослідження Гудзь О.Є., за сучасних умов лише 2 – 3% фінансових операцій пов'язані з матеріальним виробництвом, інші гроші обертаються і дають прибуток у сфері послуг, в банках, страхуванні, хоча і ці сфери також перебувають під впливом фінансової кризи [52, с.8].

Незважаючи на важливість аграрної галузі в системі відтворювального процесу національної економіки, частка її кредитів в загальній структурі кредитних запозичень незначна (табл. 2.1).

В 2005 р. її розмір складав 7,6 % від загальної суми банківських кредитів суб'єктів господарювання національної економіки, в 2008 р. – 6,6 %, в 2009 р. 5,7, а в 2010 р. 5,4 % або на 2,2 відсоткових пункти менше порівняно з 2005 р. В середньому за 2005 – 2009 рр. частка банківських кредитів, спрямованих в аграрне

виробництво становила 6,1 %, з яких в національній валюті – 7,8 %, а в іноземній – 3,9 % до загальної суми запозичень.

Таблиця 2.1

Динаміка частки банківських кредитів за галузями національної економіки на кінець року, %

Роки	Галузі економіки						
	Усього	Промисловість	Сільське господарство	Будівництво	Торгівля	Транспорт	Інші
заборгованість за банківськими кредитами, всього							
2005	100,0	32,7	7,6	5,4	39,9	4,0	10,4
2006	100,0	32,7	7,6	5,4	39,9	4,0	10,4
2007	100,0	28,2	6,2	7,8	37,7	4,1	16,0
2008	100,0	27,6	6,6	8,9	35,1	3,5	18,3
2009	100,0	26,8	5,7	9,9	35,8	3,5	19,2
2010	100,0	29,4	5,4	8,6	34,8	4,2	17,6
В середньому за 2005-2010 рр.	100,0	28,5	6,1	8,3	36,1	3,9	17,1
в тому числі в національній валюті							
2005	100,0	27,6	10,0	5,8	42,1	4,1	10,4
2006	100,0	26,8	9,9	6,6	40,1	4,3	12,3
2007	100,0	26,8	7,9	8,0	37,9	4,2	15,2
2008	100,0	22,7	9,1	9,3	33,6	3,6	21,7
2009	100,0	22,3	6,6	8,0	38,0	3,2	21,1
2010	100,0	23,0	6,6	8,8	37,7	4,4	19,5
В середньому за 2005-2010 рр.	100,0	23,9	7,8	8,4	37,5	3,9	18,5
в тому числі в іноземній валюті							
2005	100,0	39,9	3,6	4,6	35,7	3,9	12,3
2006	100,0	36,6	3,6	5,9	35,6	4,5	13,8
2007	100,0	30,2	3,8	7,6	37,3	3,7	17,4
2008	100,0	32,1	4,2	8,4	36,5	3,6	15,0
2009	100,0	33,2	4,3	9,3	32,8	3,8	16,6
2010	100,0	39,7	3,3	8,3	30,2	3,9	14,6
В середньому за 2005-2010 рр.	100,0	34,7	3,9	8,1	34,2	3,8	15,3

Специфіка виробництва суб'єктів господарювання аграрного виробництва пов'язана з великими ризиками, тому перевага в кредитуванні банківською системою надавалася позичальникам сфери торгівлі, сума запозичень в яких за

досліджуваний період склала 36,1 % до загального обсягу наданих кредитів: 37,5 % в національній та 34,2 % в іноземній валюті, зокрема.

Це засвідчує, що банківські запозичення спрямовуються в менш ризиковані галузі національної економіки, де рівень їх неповернення нижчий, а тривалість обертання капіталу менша. Головною з причин, що примушують комерційні банки розглядати суб'єктів господарювання аграрного виробництва, як ризикованого позичальника, є недостатність ліквідного забезпечення, високі ризики неповернення кредитів, нестабільний фінансовий стан та залежність виробників від природних факторів.

Діяльність банківського сектору України за останні роки знаходилася під впливом макроекономічної ситуації та наслідків світової фінансової кризи. Конкретними індикаторами, що характеризують ефективність системи короткострокового банківського кредитування, слугують обсяги банківських активів та зобов'язань, розмір власного капіталу від яких значною мірою залежить стан кредитування (табл.2.2).

Як свідчать дані, наведені в таблиці 2.2, в 2010 р., порівняно з 2007 р., докризовим роком, загальні активи банків України зросли на 76,1 % або на 471244 млн. грн. Порівняно з 2003 р. сума банківських активів в 2010 р. збільшилася в 10,3 рази. За досліджуваний період спостерігається чітка тенденція щодо зростання частки наданих кредитів до загальних банківських активів, розмір яких в 2008 р. порівняно з 2003 р. зріс на 11,8 відсоткових пункти і становив 81,4 %, а у 2010 р. відповідно 5,0 і 69,2 %.

Таблиця 2.2

Динаміка показників, які характеризують діяльність банківської системи України, на кінець року

Показники	2003 р.	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009 р.	2010 р.
Загальні активи, млн. грн	105539,0	141497,0	223024,0	353086,0	619004,0	973332,0	1001626,0	1090248,0
високоліквідні у % до загальних активів	15,2	16,7	16,3	12,7	10,3	8,2	9,6	11,0

Частка в загальних активах, % : – наданих кредитів	69,6	68,7	70,1	76,4	78,4	81,4	74,6	69,2
– вкладень в цінні папери	6,2	5,7	6,4	4,1	4,6	4,2	3,9	7,6
Зобов'язання банків, млн. грн	87352,0	115927,0	188427,0	297613,0	529818,0	806823,0	765127,0	804363,0
Частка в загальних зобов'язаннях залучених коштів, %: – фізичних осіб	36,7,0	35,5	38,5	35,6	30,9	26,4	27,4	33,6
– суб'єктів господарської діяльності	32,0	34,6,0	32,5	25,8	21,1	17,8	15,0	17,9
Проблемні кредити (прострочені та сумнівні), млн. грн	2500,0	3145,0	3379,0	4456,0	6357,0	18015,0	69935,0	84851,0
Власний капітал, млн. грн	12882,0	18421,0	25451,0	42566,0	69578,0	119263,0	115175,0	137725,0
Частка капіталу у пасивах, %	12,9	13,7	11,9	12,5	11,6	12,9	13,1	14,6
Частка у валовому внутрішньому продукті, % : – банківських активів	39,5	41,0	50,5	64,8	84,5	102,4	109,5	99,6
– банківських кредитів	27,5	28,1	49,5	50,3	68,4	83,4	83,6	69,0
– власного капіталу	4,8	5,3	5,7	7,8	9,8	12,5	12,6	12,6
– банківських зобов'язань	32,7	33,6	42,7	54,7	74,7	84,9	81,7	73,5

Частка цінних паперів в загальних банківських активах в 2010 р. порівняно з 2007 докризовим роком зросла на 3,0, а порівняно з 2003 р. на 1,4 відсоткових

пункти. Загальний обсяг банківських зобов'язань за цей же період зростав: в 2010 р., порівняно з 2007 р., на 51,8 %, а порівняно з 2003 р. – в 9,2 рази при їх загальній сумі в 804363 млн. грн. Водночас, зі зростанням загальної суми банківських зобов'язань зменшуються зобов'язання щодо залучення банками коштів у фізичних осіб та суб'єктів господарської діяльності.

Якщо в 2003 р. частка залучених коштів фізичних осіб в загальних активах банку склала 36,7 %, а суб'єктів господарювання – 32,0 % то уже в 2010 р. на 3,1 і 14,1 відсоткових пункти менше відповідно. Крім того, в структурі банківських зобов'язань зростає частка простроченої заборгованості за кредитами розмір якої станом на 1.01.2011 р. склав 84851 млн. грн або у 13,3 рази більше порівняно з 2007 р. і 33,9 рази більше порівняно з 2003 р. За досліджуваний період спостерігається зростання власного капіталу банків, розмір якого в 2010 р. становив 137725 млн. грн або на 97,9 % більше, порівняно з 2007 р., та в 10,7 рази більше, порівняно з 2003 р.

Діяльність комерційних банків характеризується також за допомогою показників, які визначаються як частка банківських активів, банківських зобов'язань, власного капіталу та наданих кредитів до валового внутрішнього продукту. Частка кредитів у валовому внутрішньому продукті позичальників зросла із 27,5 % в 2003 р. до 83,6% у 2009, що становить фінансову загрозу економічній безпеці країни. У 2009 р. співвідношення активів вітчизняних банків до валового внутрішнього продукту склало 109,5% або на 25,0 відсоткових пункти більше, порівняно з 2007 р. та на 70,0 відсоткових пункти більше, порівняно з 2003 р.

Вітчизняна банківська система перебуває під впливом світової фінансової кризи. Розроблена антикризова політика сприяла запобіганню банкрутства комерційних банків, що позитивно вплинуло на економічну стабільність держави. Проте, як свідчить аналіз, розроблені заходи недостатньо ефективні, оскільки носять короткостроковий характер. Внаслідок цього не призупинений відтік капіталу з країни, спостерігається падіння експорту, зростання зовнішнього боргу, погіршення торгівельного балансу, зростає інфляція, відмічається падіння

реального валового внутрішнього продукту, а внаслідок цього і доходів населення. Такий стан негативно вплинув як на фінансові результати діяльності позичальників, так і комерційних банків. Комерційні банки, як кредитори та позичальники, що залучають банківські кредити, є цілісною ланкою в системі економічних взаємовідносин. Невиправдана кредитна політика призводить до порушення макроекономічних пропорцій, що не дає змогу відновити банківське кредитування суб'єктів господарювання національної економіки в цілому і аграрної галузі, зокрема.

Основними причинами цього є зростання обсягів проблемних та сумнівних кредитів, незадовільний фінансовий стан більшості комерційних банків і низька платоспроможність переважної більшості позичальників.

Обсяг проблемних кредитів станом на 1 січня 2011 р. перевищує 84,8 млрд. грн або 7,4 % по відношенню до кредитного портфеля банків. Причинами незадовільного фінансового стану вітчизняних фінансово-кредитних установ є необґрунтована оцінка ризиків, надмірна підтримка фінансових ринків, запровадження фінансових інновацій, необґрунтована оцінка рейтингових агентств та дефіцит ліквідності. За оцінками аналітиків, значна частка резервів на покриття проблемних запозичень 2009 – 2010 рр. складає 15,9 млрд. доларів і буде профінансована за рахунок операційних доходів банку, що потребує нарощування обсягів власного капіталу в сумі 4,5 млрд. дол. [41]. За такого розвитку національної банківської сфери зменшуються обсяги депозитних вкладів, що негативно впливає на стан кредитного портфеля комерційних банків в цілому та на кредитування операційної діяльності, зокрема.

Основним регулятором доступу до кредиту, здатним сприяти виходу банківської системи із кризи є надання НБУ комерційним банкам субординованих кредитів (англ. *subordinated loan*) [89]. Цей кредит залучається кредитною установою на термін не менше п'яти років. Його повернення позичальником здійснюється не раніше закінчення терміну дії кредитної угоди за умови, що позичальник не порушує умови кредитної угоди. Відсотки за субординованим кредитом не повинні перевищувати розміру ставки рефінансування НБУ і не

змінюються на протязі терміну угоди. Виплата основної суми боргу здійснюється разовим платежем по закінченню терміну дії угоди. Сума субординованого кредиту включається в розрахунок додаткового капіталу банку без зміни структури його власності. Залучення комерційними банками субординованого кредиту потребує на законодавчому рівні прийняття закону щодо спрощення процедури збільшення банківського капіталу за рахунок субординованих кредитів. Це сприятиме нарощуванню капіталізації банківської системи, в першу чергу крупних банків.

Відновлення кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва можливе за умов здійснення комплексу заходів, пов'язаних із розширенням виробництва, дотриманням принципів банківського кредитування, їх функціонування на умовах самоокупності та самофінансування. Комерційні банки, кредитуючи суб'єктів господарювання аграрного виробництва, більшу увагу звертають на дотримання ними принципів кредитування. В той же час, поки що відсутній зв'язок кредиту з кінцевими результатами діяльності позичальників. Така практика кредитування негативно впливає на відповідальність суб'єктів господарювання аграрного виробництва за раціональну організацію виробництва, не сприяє нарощуванню обсягів виробництва та реалізації продукції. Кредит за цих умов послаблює фінансову напругу в період наростання затрат, але не ліквідує причин, що їх породили.

Банки повинні використовувати кредитні важелі, спрямовані на посилення внутрішньогосподарського контролю за цільовим та ефективним використанням кредиту, спрямовані на пошук позичальниками внутрішніх фінансових резервів, що забезпечують ефективність кредитування, зокрема окупність і гарантію повернення кредиту. При здійсненні банківського контролю слід враховувати не лише показники господарсько-фінансової діяльності позичальника, але й стан його платіжної дисципліни на основі планових показників та публічної фінансової звітності, яка в обов'язковому порядку повинна надаватися позичальником банку, що здійснює кредитування. При порушенні умов кредитного договору банкам

слід широко застосовувати надання кредиту залежно від ритму виробництва та встановлювати підвищені відсотки за порушення умов його використання.

Позичальники, зі свого боку, прогножуючи збільшення суми виробничих запасів і витрат незавершеного виробництва, зобов'язані не менше половини даного приросту покривати за рахунок власних джерел, а решту формувати за рахунок короткострокового кредиту банку. Це забезпечить економічно обґрунтоване співвідношення власних і позичкових джерел формування оборотних засобів, ощадливе та раціональне їх використання.

Таким чином, економічну ситуацію суб'єктів господарювання аграрного виробництва суттєвий вплив має їх залежність від суміжних галузей, що є постачальниками засобів виробництва та енергоресурсів, нерозвинута база переробки, зберігання та транспортування сільськогосподарської продукції. В Україні діє ряд бюджетних програм, спрямованих на підтримку суб'єктів господарювання аграрного виробництва, зокрема механізм здешевлення кредитів через сплату частини відсотків за рахунок коштів бюджету. Державна підтримка аграріїв та науково-обґрунтоване банківське кредитування здатна вивести аграрне виробництво із затяжної фінансової кризи.

2.2. Кредитні ризики в системі банківського кредитування аграрних підприємств

Щодо діяльності банків в умовах ринкової економіки, то вона неминуче пов'язана з ризиками. Ризики присутні в будь-якій операції, вони можуть бути різними за розмірами і підсумками за способами відшкодування. У теперішній теорії існують різні точки зору на природу ризиків. Процитуємо деякі з них.

Ризик – це ймовірність понести збитки або упустити вигоду по причині невпевненості в отриманні доходу [10].

Отже, ризик пов'язується з можливістю певної несприятливої події. В помічній діяльності під ризиком прийнято розуміти ймовірність чи загрозу втрати підприємствами частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи виникнення

додаткових витрат в результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності [94]. Функції ризику проявляються через дію ризикових факторів на параметри соціально-економічної системи та її окремі складові, основні функції ризику (регулятивна і захисна) мають декілька аспектів прояву, що показує всеохоплюючий вплив ризику на економіку і суспільство в цілому [94]. Для більш глибокого розуміння природи ризику узагальнено погляди вчених на об'єкт, суб'єкт, риси, джерела й умови існування ризику, його функції (рис. 2.1).

Сутність ризиків проявляється в їх функціях. В економічних літературних джерелах розглядаються кілька основних функцій ризику. Так, Кабушкін С.Н. виділяє аналітичну, інноваційну, регулятивну та захисну функції [71].

Найбільш важливою є аналітична функція ризику. Вона пов'язана з процесом прийняття рішень в умовах постійно мінливого зовнішнього і внутрішнього середовища, з необхідністю вибору одного варіанта розвитку подій з декількох або безлічі можливих.

Згідно Базельським принципам, кредитний ризик являє собою ризик нездатності (або небажання) контрагента виконати свої договірні зобов'язання (зобов'язання платежу), це ризик дефолту або контрагента.

На наш погляд, основними чинниками, що підвищують ступінь кредитного ризику, являються: великі позики, видані одному позичальнику або групі пов'язаних між собою позичальників; кредитування підприємств однієї галузі, сектору економіки, одного географічного регіону; кредитування інших позичальників із загальними характеристиками, які роблять їх сприйнятливими за умов впливу одних і тих самих несприятливих факторів (операції з великим мультиплікаційним ефектом); пов'язане кредитування – це кредитування осіб чи компаній, пов'язаних між собою або з банком через відносини власності.

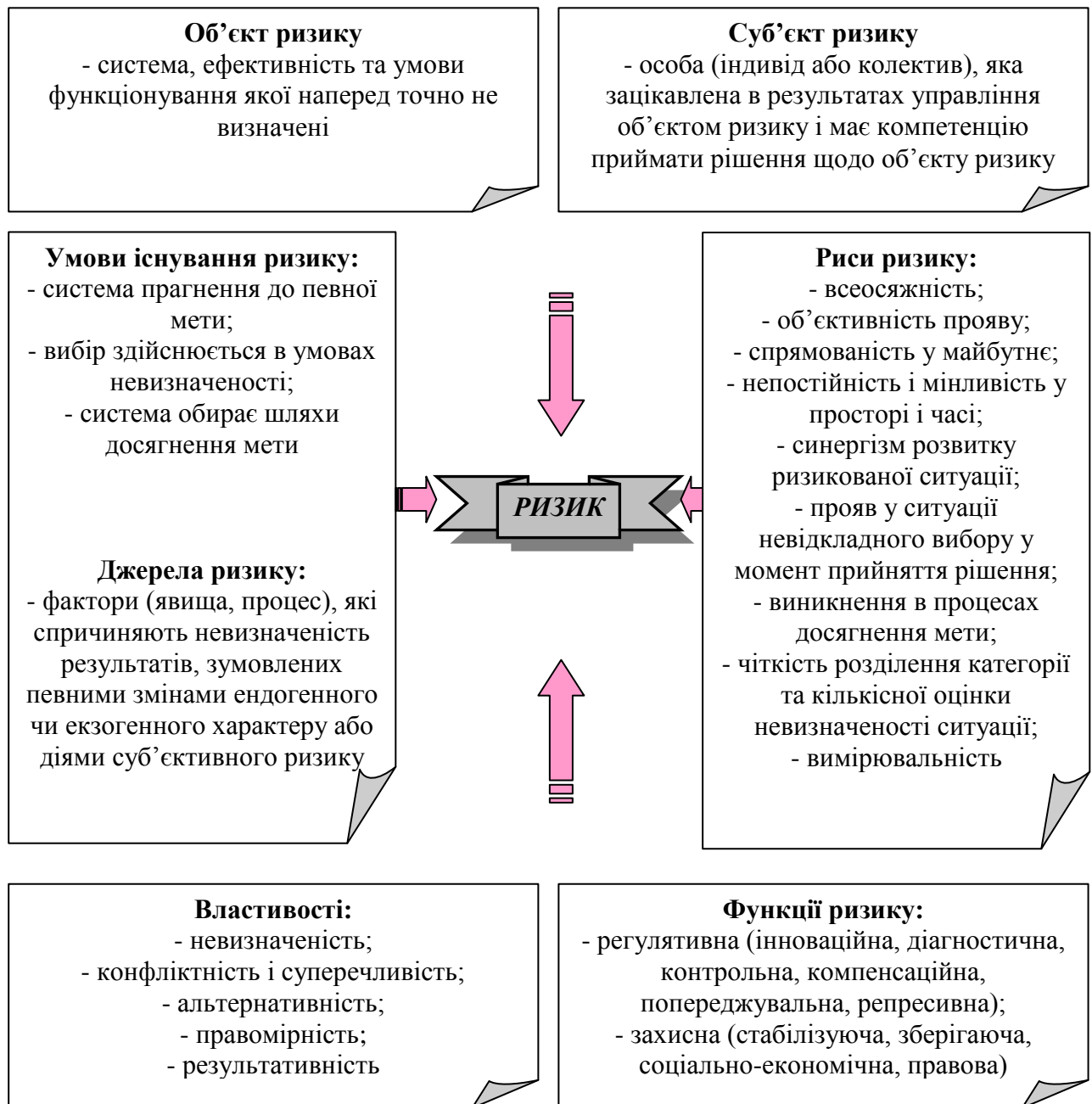

Рис. 2.1. Характеристика ризику як економічної категорії [94]

Вірогідність небажаної негативними наслідками зміни вартості портфеля кредитів в результаті неспроможності позичальників виконувати свої зобов'язання, зокрема, з виплати відсоткових платежів і головної суми позики відповідно з умовами кредитної угоди і обумовленими строками називається кредитним ризиком. До кредитних ризиків відносять ризик оголошення дефолту, ризик неповерненості кредиту, лізинговий, факторинговий, форфейтинговий ризик тощо. На наш погляд, кредитний ризик – це імовірна можливість втрат, що пов'язані з неспроможністю або небажанням компаньйона виконувати

зобов'язання перед банком. Кредитні ризики включають прямий кредитний ризик, тобто ризик неповернення кредиту позичальником і виплати відсотків по ньому і ризик дефолту по борговим цінним паперам – ризик неповернення принципала та виплати доходу за цінними паперами.

Одним з найбільш небезпечних ризиків для банку, що являє собою якісну підсумкову оцінку минулої і теперішньої діяльності банку, є ризик втрати іміджу як надійного ділового партнера. Він виникає через операційні збої, нездатність діяти відповідно до законодавства, при появі підозр, що пов'язані з кримінальними структурами або в легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

На наш погляд, класифікацію ризиків необхідно доповнити щодо рольової (якісної) участі за ступенем наслідків, яка передбачає розподіл ризиків на три категорії: легко-прийнятні, важко-прийнятні, непоправні (катастрофічні). До числа легко-прийнятних варто віднести: втрати майна та елементи інфраструктури, які банк може заповнити за рахунок власних коштів без загрози втрати ліквідності. До розряду важко-прийнятних відносяться ризики втрати майна та управління, що створюють загрозу існування банку, яку він не може усунути без залучення додаткових позикових коштів. Непоправні (катастрофічні) наслідки, пов'язані з нанесенням такого збитку майну та інфраструктурі банку, усунути які не має можливим. Настання непоправних (катастрофічних) наслідків тягне за собою ліквідацію або реорганізацію банку.

Втім часто виникнення катастрофічних ризиків є набагато меншим, ніж інших. Тому сукупність ризиків можна подати у вигляді піраміди, основу яку становлять мінімальні ризики, а вершину катастрофічні (табл. 2.3) [94].

Таблиця 2.3

Ієрархічні рівні ризику

Узагальнена диференціація	Конкретизація ступеня ризику	Імовірність ризику, %	Величина втрат до очікуваного рівня, %	Наслідки негативного прояву ризику у фінансовій сфері
Низькі	мінімальні	0-10	0-5	тимчасові фінансові труднощі
	мінімальні	0-5	0-10	
	оптимальні	0-15	0-15	
	оптимальні	10-15	0-5	

Помірні	допустимі	0-25	0-25	тимчасове зниження конкурентоспроможності
	допустимі	10-15	10-15	
	допустимі	15-25	0-10	
	середні	25-50	25-50	фінансова стагнація
Повні	максимальні	50-70	50-70	фінансова нестійкість
	критичні	70-90	70-90	
	катастрофічні	90-100	90-100	банкрутство

Крім того, необхідно виділити і таку ознаку класифікації ризиків як по можливості управління. Відповідно до цієї ознаки розрізняють несистемні та системні ризики рис. 2.2.

На наш погляд, важливим є моделювання кредитних ризиків. Моделювання кредитного ризику – надзвичайно важлива та актуальна проблема. Адже застосування дієвої моделі оцінки кредитного ризику дозволяє фінансовій організації зекономити час та гроші, вберегтися від небажаних втрат або навіть дефолту, а також допомагає у прийнятті управлінських рішень щодо уникнення або мінімізації негативного впливу, спричиненого схильністю до ризику [64].

Моделювання кредитного ризику стрімко перетворюється на ключовий компонент системи ризик-менеджменту фінансових інститутів [29]. Існує багато моделей оцінки кредитного ризику, які відрізняються фундаментальним припущенням щодо визначення кредитних втрат. Спільною метою таких моделей є прогнозування функції ймовірності втрат банківського кредитного портфеля. Зазвичай розподіл втрат у моделях кредитного ризику складається з двох компонент: з розподілу втрат всіх кредитів у портфелі та зі зваженого вектора характеристик кредитів цього портфеля [64].

У липні 2004 р. Базельським комітетом було випущено документ „Міжнародна конвергенція вимірювання капіталу та стандартів капіталу: нові підходи”, або – Базель II. Запропоновані цим документом схеми є базовими для органів нагляду та регуляторних органів багатьох європейських країн. Цим документом визначаються основні тенденції та досягнення щодо вимірювання та управління кредитним ризиком. Особлива увага звертається на внутрішні моделі оцінки кредитного ризику, а саме: CreditMetrics, KMV Portfolio Manager, CreditRisk+, Credit Portfolio View. Перераховані вище моделі містять у своїй

основі методологію VaR (Value at Risk).

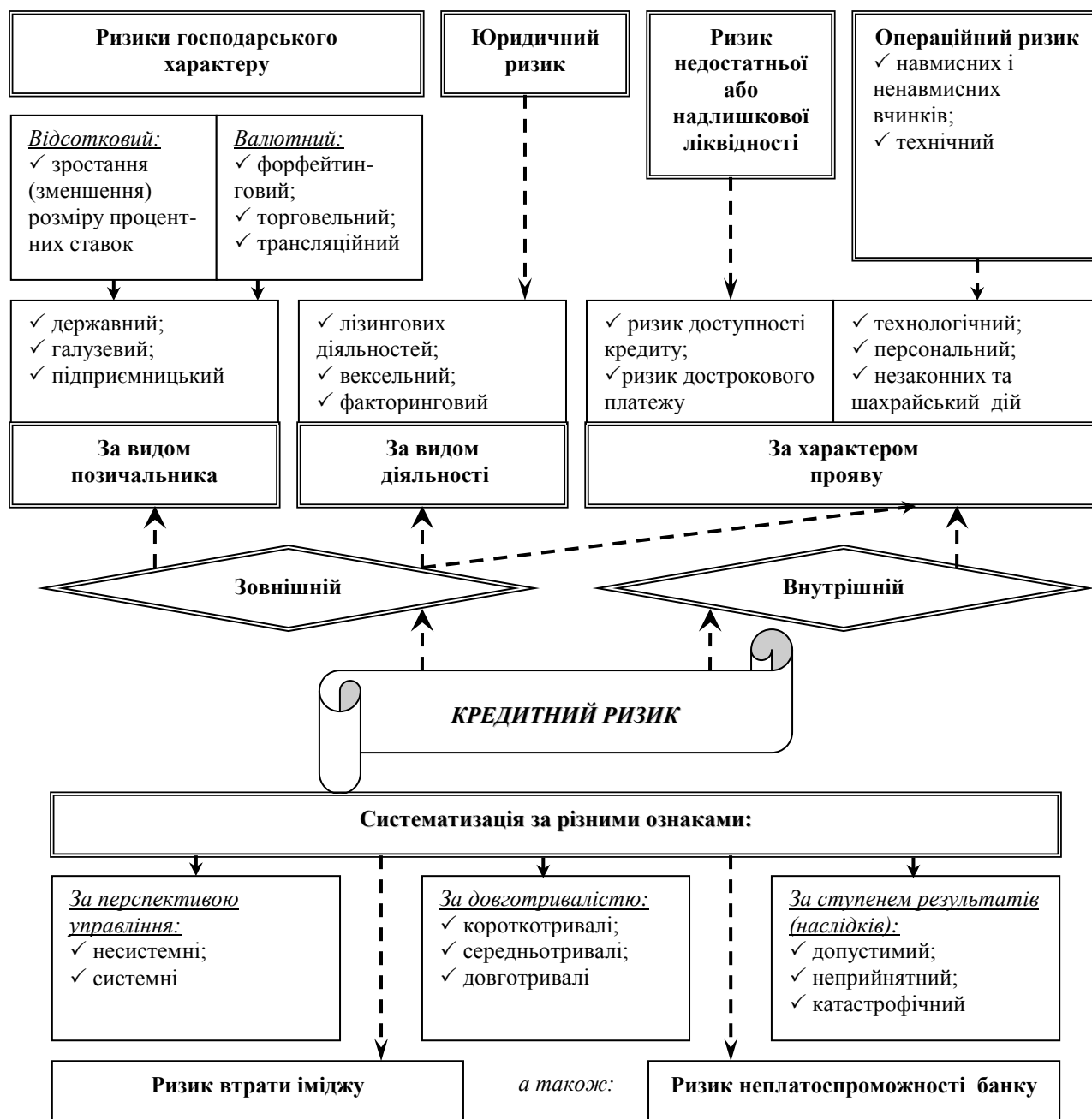

Рис. 2.2. Класифікація банківських кредитних ризиків

Банкам надається можливість вибрати у який спосіб та за допомогою яких моделей вони вимірюватимуть кредитний ризик, а також будуватимуть системи внутрішніх рейтингів. Два з трьох запропонованих угодою Базель II методів вимірювання кредитного ризику базуються на побудові внутрішніх рейтингів: базовий IRB-підхід (метод, заснований на внутрішніх рейтингах) надає можливість банкам використати власні моделі тільки для оцінки ймовірності

дефолту позичальників, який є основною причиною кредитного ризику [21] вдосконалений підхід, заснований на внутрішніх рейтингах (A-IRB) дозволяє розробити спеціальну математичну модель для кожного з таких показників: ймовірність настання дефолту (Probability of default – PD; схильність до кредитного ризику (Credit exposure – CE; Exposure at default – EAD); втрати у випадку дефолту (Loss given default – LGD); горизонт ризику (Maturity – M); групова приналежність компанії-позичальника (Group – GRP) [19].

Питання кредитних рейтингів в Україні визначено на законодавчому рівні. Так, Кабінет Міністрів України у Розпорядженні від 1 квітня 2004 р. №208-р „Про схвалення Концепції створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання” визначає, що „Рейтингова оцінка запроваджується в Україні для визначення кредитного ризику в розрізі регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання. Використання результатів оцінки дасть змогу інвесторам визначити інвестиційну привабливість її об'єктів” [45].

Переваги методу VaR: корисний критерій оцінки ризику, особливо при наявності інформації про кореляцію інструментів; вимірювання ризику зводиться до одного числа, яким легко оперувати; можливість настання збитків співвідноситься з ймовірністю їх виникнення. Недоліки методу: неврахування можливості великих втрат, які можуть відбутися з малою ймовірністю; недооцінка ризику у випадку наявності „тяжких хвостів”; відсутність субадитивності [64].

Банківський кредитний ризик залежить від впливу величезної кількості чинників, які варто враховувати при проведенні кредитних операцій та організації управління ризиками. Під чинником банківського кредитного ризику розуміється причина можливих втрат вартості активів банку, що чітко визначають їх характер і сферу виникнення. До вивчення чинників банківського кредитного ризику необхідним є комплексний підхід, в процесі якого слід виділяти причини, що знаходяться в сфері кредитної політики, господарської діяльності позичальники і загального економічного становища галузі (регіону, держави).

Аналіз чинників, які найбільшою мірою впливають на зростання втрат банків по запозиченням, проведений фахівцями зарубіжних банківських установ дав можливість зробити певні висновки про те, що внутрішні для банківської установи чинники є причиною 67% втрат банків за позиками, в свою чергу, питома вага зовнішніх чинників складає 33 % від втрат (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Чинники, що спричиняють виникнення збитків банківською установою в процесі кредитування*

Найменування чинника	Питома вага, %
ЧИННИКИ ЗА ВНУТРІШНІМ СКЛАДОМ	
1. Недостатнє забезпечення	22
2. Неправильне розуміння інформації при вивченні заявки на надання кредиту	21
3. Слабкість операційного контролю і затримки у виявленні та реагуванні на раніше попереджувальні сигнали	18
4. Погана якість забезпечення	5
5. Неможливість отримання забезпечення, що вказано в контракті	1
Разом	67
ЧИННИКИ ЗА ЗОВНІШНІМ СКЛАДОМ	
1. Банкрутство компаній	12
2. Вимогу кредиторів	11
3. Інші проблеми (наприклад, вияв шахрайських дій)	10
Разом	33

У сукупності чинників банківського кредитного ризику доречно виокремити такі їх види: індивідуальних кредитних ризиків і сукупного кредитного ризику банку. Чинники індивідуальних кредитних ризиків проявляються при кредитуванні фізичних та юридичних осіб, а чинники сукупного кредитного ризику – це чинники ризику кредитного портфеля банку.

Мінімізація негативної дії кредитних ризиків на діяльність банківської системи є однією із найважливіших проблем, особливо в період подолання наслідків світової фінансової кризи, тотального подорожчання енергоносіїв та ресурсів. В докризовий період збільшення обсягів кредитування, здебільшого незабезпечених, призвело до зростання частки проблемних запозичень, зокрема прострочених та сумнівних. Внаслідок високих ризиків неповернення раніше отриманих банківських кредитів банківське кредитування національної економіки в цілому та аграрного сектору, зокрема зведено до мінімуму. Управління

кредитними ризиками є найбільш актуальною проблемою, яка потребує подальшого теоретичного дослідження в контексті запобігання їх виникнення, зведення до мінімуму їх впливу на процес банківського кредитування.

Результати дослідження свідчать, що кредитні ризики за своїм обсягом найбільш масштабні серед фінансових. Виникненню кредитних ризиків в системі банківського кредитування передують низка причин, які зводяться до наступного:

- недостатність законів банківської діяльності, щодо ефективного управління ризиками;
- відсутність обов'язкового майнового страхування та доступної інформації щодо потенційних позичальників;
- недовіра зареєстрованих вітчизняних кредитних бюро.

Вирішення цих проблем можливе внаслідок використання дієвих методів управління кредитними ризиками, спрямованих на їх мінімізацію.

Управління кредитним ризиком включає в себе:

- виявлення ризику та джерел його виникнення;
- визначення джерел інформації для оцінки рівня ризику;
- вибір критеріїв і методів оцінки ризику;
- аналіз і оцінка ризику;
- розроблення та впровадження комплексу заходів щодо мінімізації дії кредитного ризику, зокрема шляхом його страхування та створення резервів на покриття можливих збитків;
- розроблення та реалізація заходів кредитної політики, спрямованих на мінімізацію його рівня.

Обмеження банківських ризиків вітчизняними банківськими установами здійснюється при підготовці, видачі кредиту, проведенні кредитного моніторингу з використанням:

- обов'язкових економічних нормативів, які обмежують ризик на одного позичальника, позичальника-акціонера, позичальника-інсайдера, обмеження на видачу великих за розміром кредитів;
- страхування кредитів;

- самострахування – створення резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями;
- кредитування із застосуванням поручителів, гарантів (третіх осіб);
- аналіз кредитоспроможності позичальника;
- діяльності кредитного бюро в сфері надання інформації на ринку кредитних послуг.

Зростання проблемних кредитів у великій мірі залежить від невиконання умов кредитних угод позичальником, некваліфікованої, непрофесійної діяльності банківських спеціалістів, фінансових зловживань на ринку кредитних послуг, перевищення службових повноважень спеціалістами кредитних відділів. Внаслідок цього не лише зростають кредитні ризики, але суттєво погіршується якість кредитних портфелів. Зі зростанням частки прострочених і сумнівних кредитів в кредитному портфелі втрачається частина вартості об'єктів застави, знижується прибутковість банківських установ. Банківські установи змушені збільшувати обсяги резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, що негативно впливає на результати їх діяльності. Зокрема, підвищується ризик отримання збитків, особливо за умов знецінення національної валюти внаслідок чого знижується кредитна активність та капіталізація банківських установ.

Важливим елементом мінімізації кредитних ризиків є дотримання кредитором економічних нормативів кредитного ризику та диверсифікації кредитів. Листом НБУ від 19.05.2005 р. N 40-111/779-5101 “Щодо порядку розрахунку нормативів кредитного ризику” рекомендовані економічні нормативи кредитного ризику. Однак, на думку аналітиків такі нормативи необґрунтовано обмежують кредитування надійних позичальників. Так, Матовніков М. вважає, що більш доцільно розглянути можливість запровадження диференційованих коефіцієнтів ризику для позичальників в залежності не тільки від їх приналежності до державного, банківського або не фінансового сектору, а й з урахуванням кредитного ризику позичальника [106].

З метою мінімізації кредитних ризиків важливим способом є самострахування, тобто формування та використання резерву на можливі втрати за кредитними операціями. Самострахування є дієвим способом управління кредитними ризиками. Кредитор за умови самострахування створює страхові резерви за рахунок власних внутрішніх джерел. Перевага самострахування полягає в тому, що за його допомогою оперативно відшкодовуються не значні за розміром збитки. Самострахування широко застосовується в діяльності професійних кредиторів.

Позичальники з метою запобігання ризику неповернення банківських запозичень також створюють резерви для погашення банківських кредитів та відсотків за ними за умов погіршення їх фінансового стану чи інших форс-мажорних обставин. Такі резерви створюються за рахунок відрахувань, що відносяться на витрати відповідно до “Наказу про облікову політику”. Величина резерву визначається залежно від оцінки фінансового стану, платоспроможності, ймовірності повного чи часткового погашення боргу позичальником. Страхування кредитів унеможливує зростання кредитних ризиків, як на рівні позичальника, так і на рівні кредитора.

Кредитний ризик слід розглядати у взаємопов’язаних договірних взаємовідносинах як кредитора, так і позичальника. З метою прогнозування успішного завершення кредитної операції банківською установою оцінці повинні піддаватися також кредитоспроможність позичальників.

Ризик позичальника, особливо з числа аграріїв, пов’язаний з об’єктивними і не залежними від нього причинами, зокрема форс-мажорних обставин внаслідок погодних умов, що призвели до зміни ринкової кон’юнктури та курсу валют, значних втрат від стихійних лих, що негативно вплинули на виробництво продукції тощо. Неefективні дії позичальника можуть призвести до втрати власних і позичених фінансових ресурсів та його некредитоспроможності. За таких обставин ризик позичальника є основною із передумов ризику кредитора. З метою мінімізації кредитних ризиків кредитор повинен визначити допустиму межу розміру запозичень, безпечних з точки зору підтримки ліквідності і

кредитоспроможності позичальника. Обмеження банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва обумовлене наявністю низки ризиків, притаманних позичальникам цієї галузі. Для позичальників-аграріїв кредитні ризики пов'язані з обмеженим доступом до кредитних ресурсів внаслідок специфіки процесу виробництва, віддаленості їх, як правило, від кредитора, відсутності кредитної історії, браку інформації про кредитора, обмеження кредитування в сільській місцевості бізнесу не пов'язаного з сільськогосподарським виробництвом.

Внаслідок зростання кредиторської заборгованості погіршується кредитоспроможність позичальника щодо погашення ним банківських кредитів та відсотків за їх використання, що призводить до збільшення вірогідності ризиків при кредитних взаємовідносинах банків із позичальниками-аграріями.

З метою мінімізації кредитних ризиків банк повинен оцінювати вірогідність дефолту (probability of default) потенційного позичальника. В країнах з розвинутими ринковими відносинами широкого розповсюдження при прогнозуванні вірогідності дефолту та погіршення фінансового стану позичальника застосовується відома модель Альтмана, яка використовується для позичальників, акції яких котируються на біржі. Застосовувати дану модель вітчизняними комерційними банками поки що проблематично, оскільки:

- по-перше, в основі використовуються емпіричні дані;
- по-друге, відсутня статистика банкрутств;
- по-третє, через вплив на факт визнання фірми банкрутом багатьох чинників, котрі не піддаються обліку;
- по-четверте, через нестабільність нормативної бази банкрутства багатьох українських суб'єктів господарювання.

Функціонування бюро кредитних історій сприятиме вирішенню низки надзвичайно важливих проблем, а саме:

- підвищенню рівня інформації банків щодо потенційних позичальників, та здійснення більш точного прогнозу щодо повернення кредитів;
- дасть змогу істотно зменшити витрати, пов'язані з пошуком інформації;

– дисциплінувати позичальника щодо дотримання умов кредитного договору в частині повернення кредиту, оскільки у разі невиконання зобов'язань репутація його як позичальника в очах потенційних кредиторів впаде, що унеможливить отримання ним кредитів, або їх отримання, але за значно вищими відсотками. Кредитне бюро не приймає рішень щодо видачі кредиту, а виступає виключно власником інформації, яка надається на запит банка-кредитора.

З розширенням кількості банківських установ назріло питання щодо злиття існуючих в Україні кредитних бюро та створення на їх основі єдиного центру де б акумулювалися всі кредитні історії юридичних та фізичних осіб держави. Це дасть змогу банкам-кредиторам більш оперативно, з меншими для себе ризиками приймати рішення щодо надання кредиту, оскільки інформація про потенційного позичальника формуватиметься за даними багатьох кредитних історій з різних джерел. Кредитні бюро сприятимуть не лише запобіганню ризиків в процесі кредитування, але й сприятимуть спрощенню, прискоренню надання кредитів з мінімальними ризиками щодо їх неповернення.

2.3. Механізм державної кредитної підтримки аграрних підприємств

Макроекономічні дисбаланси та структурні деформації економіки, спричинені світовою фінансовою кризою, відчутно вплинули на національну економіку в цілому та аграрний сектор, зокрема. Це призвело до загострення проблем банківського кредитування суб'єктів господарювання, внаслідок чого вони опинилися у вкрай важкому становищі, обумовленого відсутністю ефективного механізму кредитування, який здатний оперативно залучати банківські кредити для забезпечення безперервності процесу виробництва.

Основною із передумов для залучення аграріями банківських запозичень є нерівномірне надходження виручки від реалізації продукції, оскільки сезонний характер впливає на процес виробництва. Внаслідок цих специфічних особливостей значна частка авансованих у виробництво коштів тривалий час

перебуває у виробничій сфері. Тривале зберігання матеріальних цінностей у вигляді запасів, нерівномірність їх витрачання та вивільнення з обороту на протязі року призводить до аритмічного надходження коштів від реалізації продукції. Це є однією з передумов залучення аграріями банківських кредитів.

Досвід роботи сільськогосподарських товаровиробників свідчить, що в останні роки переважна їх більшість покриває більшу частину операційних витрат за рахунок власних коштів, що не виправдано ні теоретично, ні практично. Альтернативним джерелом фінансування операційної діяльності є і залишаються кредити банку, хоча ціна на банківські запозичення через незбалансованість попиту і пропозиції на позичковий капітал, відсутність партнерських відносин між банками і позичальниками зростає.

Запровадження системи державної підтримки аграріїв в сфері кредитування повинно сприяти покращенню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Не заміщення ринку державою, а всебічна підтримка аграрного виробництва, зокрема і фінансова, спрямована на нарощування обсягів виробництва та реалізації продукції, забезпечення продовольчої безпеки країни є основною із передумов побудови цієї системи. Державна підтримка аграріїв можлива за умови виконання всіма суб'єктами кредитної угоди положень, розроблених національною програмою щодо підтримки аграрного виробництва. Програмою передбачені основні тенденції щодо підтримки аграрної галузі, шляхом їх субсидування, кредитування, страхування. Відповідно до розробленої національної програма щодо підтримки аграрного виробництва стає можливим суб'єктам аграрного виробництва визначати параметри щодо обсягів виробництва та реалізації продукції, оцінюючи власні та залучені фінансові ресурси та запроваджуючи прогресивні енерго і матеріалозберігаючі технології.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України щодо механізму пільгового кредитування передбачалося 50 % загальної відсоткової ставки відшкодувати за рахунок бюджетних коштів, а решту – за рахунок коштів позичальника. В Україні термін пільгових кредитів для суб'єктів господарювання

аграрного виробництва не перевищує півтора року, в той час як в країнах з розвинутими ринковими відносинами складає п'ять і більше років.

Запровадження пільгового кредитування для суб'єктів господарювання аграрного виробництва було своєчасним. Однак, було б передчасним вважати, що завдяки його функціонуванню будуть вирішені всі проблеми, накопичені впродовж багатьох років щодо забезпечення аграріїв кредитними ресурсами. Це було основною із передумов його подальшого вдосконалення.

Зокрема, спільною постановою Всеукраїнської спілки сільськогосподарських підприємств, асоціацією фермерів і землевласників, керівником комітету Верховної Ради із питань аграрної політики і земельних відносин, Президентом асоціації українських банків та представниками НБУ 10 лютого 2005 р. був підписаний меморандум про надання пільгових кредитів сільськогосподарським товаровиробникам за умови, що загальна відсоткова ставка банківських запозичень не перевищуватиме 17 % [56]. Аналогічні меморандуми прийняті на обласних рівнях за участю Головного управління агропромислового розвитку і продовольства облдержадміністрацій та регіональними відділеннями комерційних банків.

Обсяги пільгових кредитів, отриманих суб'єктами господарювання аграрного виробництва, що надавалися на умовах компенсації відсоткової ставки, згідно табл. 2.5 свідчать, що в 2008 р. їх обсяг в 4,1 рази більший порівняно з 2004 р.

Таблиця 2.5

Динаміка обсягів пільгового банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва України, за роками

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Видано пільгових кредитів, всього млн. грн	3642,0	7647,0	7049,0	7755,0	15131,0	2600,0	1448,7
у % до попереднього року	114,2	в 2,1 р.	92,1	110,0	195,1	17,2	55,7
в т.ч. короткострокових, млн. грн	2716,0	4835,0	3203,0	5505,0	9008,0	2200,0	622,4

у % до попереднього року	85,2	178,0	66,2	171,8	163,6	24,4	28,3
Фактично компенсовано з бюджету, млн. грн	144,0	416,0	320,0	551,0	1022,0	383,3	1330,0
у % до попереднього року	44,2	в 2,9 р.	76,9	172,2	185,5	37,5	в 3,5 р.
Питома вага пільгових короткострокових кредитів до загальної суми короткострокових запозичень, %	40,4	72,6	39,7	56,2	87,5	84,6	42,9
Кількість підприємств, які залучали пільгові кредити	7817	10870	12257	8065	7841	934	59
у % до попереднього року	54,5	139,1	112,8	65,8	97,2	11,9	6,3
Отримано короткострокових пільгових кредитів в розрахунку на:							
– одного позичальника, тис. грн	347,4	444,8	261,3	682,5	1148,8	2355,5	10549,2
– 1га сільськогосподарських угідь, тис. грн	101,5	185,7	123,5	211,2	332,0	128,3	36,3

Натомість, у 2009 – 2010 рр. сума пільгових кредитів порівняно з 2008 р. склала 17,2 і 9,6 % відповідно. Сума пільгових короткострокових кредитів в 2010 р. склала 622,4 тис. грн або в 4,4 рази менше порівняно з 2004 р. та в 14,5 рази менше порівняно з 2008 р. Відповідно до державної програми підтримки аграрного виробництва за досліджуваний період з бюджету компенсовано 4166,3 млн. грн, з яких 31,9 % в 2010 р.

В останні роки зростає частка пільгових кредитів до загальної суми кредитних запозичень. Її розмір в 2010 р. становив 42,9 % або на 2,5 відсоткових пункти більше порівняно з 2004 р. і на 41,7 відсоткових пункти менше 2009 р. Піку отримання пільгових кредитів позичальниками-аграріями було досягнуто в 2006 р., коли такими запозиченнями скористалося 12257 позичальників, що в 1,6 рази більше порівняно з 2008 р. В 2010 р. пільговими кредитами скористалося 59 позичальників або 0,75 % порівняно з 2008 р. В той же час, розмір короткострокових пільгових кредитів в розрахунку на одного позичальника в

2008 р. порівняно з 2004 р. зріс в 3,3 рази, а в розрахунку на один га сільськогосподарських угідь відповідно в 3,2 рази.

Пільговий механізм кредитування аграріїв з відшкодуванням кредитної ставки в розмірі 50 % за рахунок бюджетних коштів з чітко встановленою фіксованою відсотковою ставкою 17 % довів його неспроможність позитивно впливати на доступність кредитних ресурсів для аграріїв. Це чітко простежується на прикладі суб'єктів господарювання аграрного виробництва в Черкаській області.

Основним із принципів кредитування відповідно до меморандуму було встановлення чітко фіксованого відсотку за користування кредитами банку, який не перевищує 17 % річних. За такої ставки спрацьовував механізм здешевлення кредитів, що є предметом здійснення банківського контролю за цільовим та ефективним його використанням. Відсутність такого контролю, як свідчить досвід, негативно впливала на відповідальність позичальників за ефективне і цільове використання кредиту, знижувала їх кредитоспроможність. Порушення мали місце стосовно зміни умов отримання аграріями пільгових кредитів. Так, при проведенні весняно-польових робіт у 2005 р. банки при кредитуванні аграріїв необґрунтовано в односторонньому порядку, збільшили розмір ставки за пільговими кредитами в діапазоні від 21 до 25 %. Така ж політика проводилась банками в 2006 та наступних роках. При цьому банки додатково укладали угоду на сплату 4 – 8 % за пільгові кредити, що суперечило умовам меморандуму. Це призводило до зниження попиту на пільгові кредити.

В основі нормативних документів, які регламентували механізм пільгового кредитування аграріїв, відсутні економічні важелі розподілу кредитів за регіонами, хоча внаслідок запровадження механізму державної підтримки більше половини загальних запозичень займають пільгові кредити.

Досвід застосування пільгового кредитування довів окремі прорахунки, що і було передумовою його подальшого вдосконалення. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27.2001 р. за №59 “Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським

товаровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу” запропонований диференційований підхід до розміру часткової компенсації для сільськогосподарських товаровиробників – 70 %, а для інших суб’єктів господарювання аграрного виробництва – до 50 % облікової ставки Національного банку України, встановленої на день укладання кредитної угоди [39, с.41-42].

За таких умов аграрії отримали більші можливості для отримання пільгових кредитних запозичень, що позитивно вплинуло на їх обсяги. Встановлення банками вищих відсоткових ставок, ніж передбачено в меморандумі, автоматично позбавляло позичальників права на отримання компенсації на здешевлення кредитів від держави.

Державна підтримка суб’єктів господарювання аграрного виробництва через механізм здешевлення відсотків за банківськими кредитами сприяла стабілізації виробництва, ефективному його функціонуванню, забезпеченню продовольчої безпеки країни. В той же час, сучасний стан свідчить про наявність низки невідповідностей щодо розвитку аграрного виробництва та аграрної політики.

За сучасних умов господарювання аграріїв має місце незбалансованість вітчизняного аграрного ринку, що призводить до неефективного його функціонування. Через відсутність довгострокової національної програми щодо подальшого розвитку галузі не забезпечується ефективне відтворення ресурсів. Диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію призводить до збільшення ризиків щодо сталого розвитку виробництва. Потребує удосконалення законодавча база, яка регулює правові та фінансово-кредитні відносини в аграрному секторі, зокрема вирішення питань щодо зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення і на цій основі забезпечення створення ринку землі. Відсутність ринку землі унеможлиблює її використання в якості застави.

Вищеперераховані фактори є однією із передумов подальшого вдосконалення механізму пільгового кредитування, оскільки нині діючий не в

повній мірі відповідає сучасним умовам і не сприяє доступу до кредитних ресурсів всіх без винятку позичальників аграрного сектору економіки. Державна підтримка в здешевленні кредитів повинна розподілятися не ручним, а економічним методом. За умов, коли держава відшкодовує відсотки за кредит в межах облікової ставки НБУ, не обмежуючи при цьому банки у встановленні граничного розміру маржі, позичальники-аграрії при ставці рефінансування НБУ в розмірі 10,25 % отримують кредит за ставкою в діапазоні від 30 до 39 %. Відсоткова ставка за кредит в декілька разів перевищує сукупну рентабельність позичальників що унеможлиблює отримання банківських запозичень.

Внаслідок цього можливість отримати кредити мають, як правило, високорентабельні, економічно сильні та великотоварні позичальники з позитивною кредитною історією. Це підтверджено умовами пільгового кредитування аграріїв Черкаської області. Лише два позичальники із числа високорентабельних, великотоварних отримали в 2010 р. пільгові кредити. Фермерські господарства та позичальники – із числа дрібнотоварних внаслідок незначних обсягів виробництва та реалізації продукції, низького рівня кредитоспроможності здійснюють виробничу діяльність без залучення банківських запозичень в цілому і пільгових, зокрема.

В той же час, фермерські господарства займають значну частку в структурі суб'єктів господарювання вітчизняного аграрного виробництва. Через дрібнотоварність виробництва вони практично позбавлені доступності до банківських запозичень, зокрема і до пільгових. Питання кредитної підтримки фермерських господарств є пріоритетним для уряду, оскільки за роки ринкових перетворень вони стали невід'ємною складовою аграрного сектора та національної економіки. Становлення та розвиток дрібнотоварних суб'єктів господарювання аграрного виробництва у великій мірі залежить від їх участі у процесах на фінансових ринках. На сьогодні більшість таких суб'єктів господарювання не мають кредитної історії та ліквідної застави і, відповідно, стикаються зі значними труднощами при отриманні банківських запозичень.

З 2006 по 2009 роки на підтримку фермерських господарств в цілому по Україні було спрямовано понад 380 млн. грн державних коштів, з яких 348,9 млн. грн фактично використано. Відповідно до Закону України “Про Державний бюджет на 2009 р.” на їх фінансову підтримку у 2009 р. через Укрдержфонд виділено 98,1 млн. грн, 20,0 млн. грн з яких на безповоротній основі та 78,1 млн. грн на поворотній основі, з яких станом на 01.01. 2010 р. 95,9 млн. грн, або 97,7 % фактично використано [90, с.6].

Фермерські господарства також отримують державну фінансову підтримку як на безповоротній, так і на поворотній основі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Фінансова підтримка на безповоротній основі надається новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після їх державної реєстрації) і фермерським господарствам з відокремленими садибами для компенсації відповідних витрат. Фінансова підтримка на поворотній основі у вигляді кредитів надається фермерським підприємствам на конкурсних засадах, терміном до 5 років, у розмірі, що не перевищує 150 тис. грн, із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів [66].

Функціонування механізму державної кредитної підтримки аграріїв у великій мірі залежить від наявності застави під отримані банківські запозичення. Відсутність ринку землі призводить до того, що переважна більшість суб'єктів господарювання аграрного виробництва працює на орендованій землі. Досі відсутній механізм законодавчого врегулювання застави орендованої землі, який би сприяв отриманню банківських запозичень. За умов високої ймовірності неповернення кредитів процес кредитування сільського господарства є ризикованим бізнесом, в основному через відсутність високоліквідної застави та недосконалість законодавчих механізмів, що гарантують повернення кредитів. Цей фактор є основним, що робить аграрний сектор непривабливим для кредитування. Внаслідок цього, частка кредитів комерційних банків у загальній структурі кредитування є низькою, а значний ризик неповернення кредитів змушує банки встановлювати для аграріїв високі відсоткові ставки за кредити.

Під забезпечення банки вимагають високоліквідні активи, здатні миттєво трансформуватися в грошові кошти. Охоче банки беруть в забезпечення незавершене виробництво продукції рослинництва, зокрема застраховані посіви. Проте відсутність обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур призводить до того, що аграрії, як правило, добровільно не страхують посіви через додаткові операційні витрати, які впливають на фінансовий результат їх господарювання. Тому наявність застави є і залишається основною із проблем банківського кредитування аграріїв.

Земля є основним багатством аграріїв. Проте мораторій на її продаж унеможливує включення її до складу необоротних активів. За умови включення вартості землі у валюту балансу земля набула б надійного об'єкта застави. Відповідно до Земельного кодексу заборона на продаж земель аграрного фонду діє до прийняття Верховною Радою України законів "Про ринок землі" та "Про земельний кадастр".

За сучасних умов, на нашу думку, вартість землі потрібно розраховувати за нормативно-грошовою оцінкою, встановленою відповідно до інструкції Кабінету Міністрів України № 213 від 23 березня 1995 р. з урахуванням індексу інфляції. Цими ж рекомендаціями пропонується встановити відсоткову ставку за кредит на рівні 10 %, мотивуючи це тим, що більшість європейських країн кредитують аграріїв під 2 – 3 %; у США – під 0,7 % і 0 % [1].

Такий директивний підхід щодо встановлення сталої фіксованої відсоткової ставки за кредит, на нашу думку, унеможливить відновлення банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва, призведе до зменшення їх доступності банківських кредитів.

Діючий механізм державної програми кредитної підтримки суб'єктів господарювання аграрного виробництва потребує вдосконалення. В результаті дослідження динаміки розвитку компенсаційного механізму виявлено, що кредитування аграрного сектора здійснюється без чітко виробленої стратегії, оскільки в одному році пріоритетним об'єктом кредитування є внесення добрив, на наступний рік держава буде надавати перевагу будівництву тваринницьких

комплексів тощо. Така ситуація і є однією із передумов подальшого законодавчого регулювання застосування пільгового кредитування.

Умови кредитування суб'єктів господарювання аграрного виробництва характеризуються складністю та потребують спеціального підходу до вирішення наявних проблем, в тому числі і в питанні фінансової підтримки їх розвитку через механізм здешевлення кредитів. Залучення банківських кредитів для покриття тимчасового розриву між витратами та виручкою від реалізації на протязі року відіграє вирішальну роль в нарощуванні обсягів виробництва та реалізації продукції.

Нарощування обсягів кредитних вкладень у виробництво відображає закономірні процеси розвитку аграрного виробництва відповідно до ринкових умов. В той же час, ручний, а не економічний метод розподілу пільгових кредитів негативно впливає на процес виробництва та результати діяльності суб'єктів господарювання та безперервності процесу їх виробництва.

В залежності від зростання обсягів виробництва продукції, чи навпаки її скорочення, відсоткові ставки за кредит слід підвищувати (зменшувати) на один відсотковий пункт. При зростанні обсягів виробництва продукції на розмір, що перевищує ставку рефінансування НБУ відсоткова ставка за кредит не застосовується. І, навпаки, – при зниженні обсягів виробництва продукції відсоткова ставка встановлюється на рівні ставки рефінансування НБУ, збільшеної на відсоток зменшення обсягів виробництва продукції. Застосування такої схеми банківського кредитування за державної гарантії матиме адресне спрямування, унеможливить залучення банківських запозичень в неперспективні проекти та на покриття збитків. Механізм адресної кредитної підтримки суб'єктів господарювання аграрного виробництва повинен функціонувати разом із запровадженням системи бюджетування і планування витрат. Практика свідчить, що завдяки цим системам досягається, в першу чергу, скорочення витрат на виробництво, дієвий контроль за витратами, цільовим та ефективним використанням банківських запозичень.

Проведений аналіз дозволяє виділити характерні риси ринку банківських кредитних ресурсів в аграрному секторі економіки:

- невідповідність обсягів кредитних вкладень в аграрну галузь її загальнодержавній значимості;
- стабільне нарощування обсягів довгострокових вкладень у загальній структурі кредитів, що свідчить про підвищений попит на цей вид кредитів;
- зростання попиту на кредити у національній валюті протягом 2008-2009 рр.;
- неоднорідне розміщення кредитних ресурсів за територіальною ознакою, яке обумовлене більш або менш сприятливими природно-кліматичними умовами для аграрного бізнесу;
- найдорожчі процентні ставки за кредитами серед основних галузей економіки України (перевищення становить близько 2%);
- виділення сільськогосподарських підприємств в окрему групу позичальників з боку банків, що виражається у спеціалізованих кредитних програмах з урахуванням специфіки агровиробництва;
- дієвість потужного прискорювача кредитних процесів в сільському господарстві – механізму пільгового державного кредитування.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Вдосконалення банківського кредитування аграрного сектору економіки з врахування зарубіжного досвіду

Виробники сільськогосподарської продукції в сучасних умовах функціонування кредитного ринку відчують нестачу кредитних ресурсів і відсутність рівноправного доступу до них. З цього приводу першочерговим завданням видається проведення заходів щодо відновлення кредитування аграрної галузі із перспективним напрямом нарощування його обсягів.

Проведений аналіз поточної ситуації на ринку банківських кредитних ресурсів в аграрному секторі економіки дозволив виділити основні чинники, які стримують подальший розвиток ринку кредитних ресурсів в аграрному секторі економіки:

- зниження кредитної активності банків у період спаду економіки, що впливає на доступність кредитних ресурсів;
- орієнтація кредитної діяльності банків на галузі, в яких обіговість капіталу значно перевищує виробничу сферу;
- надвисока вартість кредитних ресурсів, яка перевищує рентабельність виробництва сільського господарства, а також наявність додаткових комісій та платежів, які здорожують кредити;
- обмеження у практичній діяльності терміну довгострокового кредитування від 3 до 5 років, що не відповідає класичній трактовці даного виду кредиту і потребам позичальників;
- недостатнє розповсюдження мережі банківських установ у сільській місцевості, що ускладнює швидкий доступ до необхідної інформації і зв'язок із кредитором;
- низький рівень кредитоспроможності аграрних підприємств;

- відсутність ліквідної застави через високий рівень (70-80%) зносу та моральна застарілість основних засобів підприємства аграрної галузі;

- недосконалість правової бази: нечітке визначення прав кредитора і позичальника при оформленні заставного майна збільшують загальні ризики кредитної операції; нерозвиненість іпотечного кредитування під заставу землі; відсутність єдиної уніфікованої банківської політики на ринку кредитних ресурсів.

Досліджувати питання вдосконалення системи кредитування позичальників аграрного сектору економіки доцільно через призму нейтралізації або зменшення дії зазначеного кола чинників. Оскільки кожна з названих проблем сама по собі є обширною, вочевидь їх вирішення носитиме комплексний характер.

Звертаючись до зарубіжного досвіду організації кредитного процесу аграрних підприємств, виявлено, що кредитування аграрного сектору економіки здійснюється у значних обсягах. До числа країн з найвищою питомою вагою кредитних коштів в капіталі аграрних підприємств належать Англія і Німеччина – до 50%, Франція – понад 40%, Італія і Бельгія – понад 30%. Формування кредитної системи визначається характером існуючих у країні кредитних відносин і відповідних форм кредиту, в різних країнах кредитні системи відрізняються за конкретним складом інститутів.

Вирішення питання щодо забезпечення рівноправного доступу сільськогосподарських виробників до кредитних ресурсів є основним фактором підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції. Без вільного доступу усіх учасників аграрного ринку до повноцінного спектра фінансових послуг практично неможливо забезпечити конкурентоспроможність аграрного сектору економіки [21, с. 69]. Забезпечення доступу до кредитних ресурсів сільськогосподарським товаровиробникам сприятиме підвищенню ефективності діяльності, а також нарощуванню обсягів виробленої продукції. Отримання стабільного позитивного результату від діяльності підприємств галузі аграрного виробництва стане провідним містком для підвищення їх вагомості (частки) на ринку кредитних ресурсів України. Адже

тільки прибуткові сільськогосподарські підприємства можуть бути привабливими позичальниками.

Підвищити доступність кредитних ресурсів для підприємств аграрної галузі можливо зі створенням механізму часткового або повного державного гарантування кредитів – Фонду гарантування кредитів. Доцільно, щоб гарантійний фонд проводив самостійну діяльність у статусі юридичної особи і несе відповідальність за проведені гарантійні операції за безпосередньої участі у цьому процесі держави.

Головними задачами Фонду гарантування кредитів є стимулювання кредитного процесу в банках, а також перерозподіл кредитних ризиків [94, с. 22]. Гарантійний фонд слугує інструментом державного регулювання і розподілу кредитних ресурсів в розрізі галузей економіки відповідно до визначених пріоритетних напрямків розвитку держави, затверджених цільових державних програм. Визначені напрямки спрямування коштів гарантійного фонду подають «сигнал» для потенційних інвесторів або кредиторів щодо перспективних для держави інвестиційних об'єктів.

Аналіз практики функціонування Гарантійних фондів в світі показав, що в європейських країнах вже протягом останніх 20 років існують такі інституції. Так, в Угорщині з початком реформ в системі сільськогосподарського кредиту був створений Фонд гарантій кредитування сільського господарства [110, с. 10]. Мета його діяльності – надання вільного доступу дрібним і середнім сільськогосподарським виробникам до кредитів і підвищення їх фінансової незалежності. Фонд приймає на себе до 50% ризиків з кредитування аграрного сектору економіки, поділяючи їх з банками, співпрацює із 7 фінансовими інститутами. Фонд діє на основі квот, тобто суми наданих кожний рік гарантій, які розраховуються на основі вартості активів із врахуванням оцінки доходів і витрат (суми наданих гарантій до суми вимог).

Фонд підтримки в Чехії створений у 1994 р. як акціонерна компанія, зі 100% акцій держави. Підтримка Фондом банківських кредитів по відсоткових ставках здійснюється в залежності від використання схеми, строків, цільового

використання кредиту. Сума субсидій по відсотковій ставці визначається з урахуванням реальних фінансових можливостей. Розмір гарантій Фонду підтримки залежить від строку кредитування. Так, для короткострокових кредитів строком до 2 років він становить від 30%, для довгострокових кредитів, наданих на строк більше 8 років, до 85% [71, с. 41-42].

Досвід реалізації програм гарантування повернення кредитів в інших країнах демонструє, що, з одного боку, фонд виступає акумулятором кредитних ресурсів з різних джерел та гарантом повернення кредитів сільськогосподарськими підприємствами, а з іншого – додатковим джерелом надання кредитів. Ефективна діяльність фонду можлива за умови отримання достовірної інформації про фінансово-економічний стан позичальників, постійного контролю використання кредитних ресурсів, моніторингу і постійної оцінки ризиків.

Дослідники даної ідеї пропонують в особі засновника даного Фонду приймати Кабінет Міністрів України, оскільки формуватися Фонд повинен за рахунок державних коштів. На їх думку, діяльність Фонду доцільно запроваджувати на конкурсних засадах надання підприємствам сільського господарства короткострокових кредитів і забезпечення їм гарантій щодо залучення кредитів інших банків та інвестування прогресивних технологій, науково-технічних розробок.

Надання кредитних ресурсів за участі Гарантійного фонду обов'язково повинно носити цільовий характер. Спрямування короткострокових кредитів – на сезонні витрати сільськогосподарських виробників; покриття різниці між ринковою та пільговою ставкою за кредит, надання гарантій для залучення кредитів інших банків.

Видача кредитів повинна здійснюватися тільки під ліквідну заставу, страхування або поруку третіх осіб. Уповноваженим банком з обслуговування фонду повинен бути Державний сільськогосподарський банк або банк, який здійснює виконання Державного бюджету України та місцевих і позабюджетних фондів.

Принциповим моментом, на нашу думку, має бути закріплення гарантій надання кредитів за цільовими програмами, фінансування яких передбачається бюджетом країни. Тобто учасники конкретних цільових державних програм повинні мати пріоритет серед інших позичальників в отриманні кредитних ресурсів задля виконання своїх зобов'язань. Це посилить дієвість їх виконання учасниками, а також полегшить процес моніторингу за використанням і поверненням кредитів (рис. 3.1).

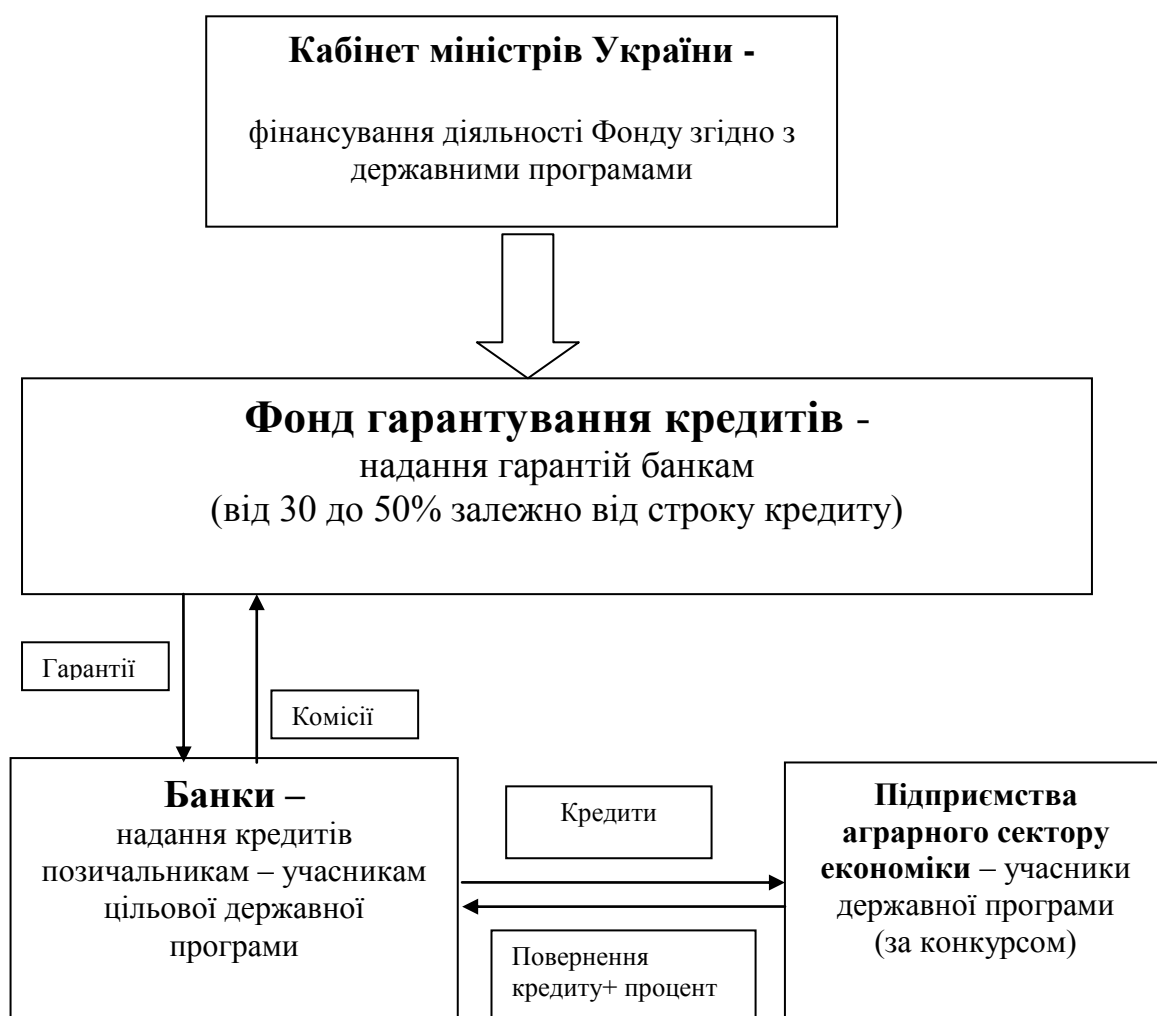

Рис. 3.1 Схема надання банківських кредитів цільових державних програм за участі Фонду гарантування кредитів

Серед джерел формування Фонду виділяють наступні: один відсоток від реалізації продукції всіх виробників галузі сільського господарства; суми поверненої заборгованості по раніше наданих кредитах державного бюджету; надходження від повернення наданих кредитів за участі Фонду, процентів по

кредитах; 50% коштів від обсягу несплачених податків, що залишаються після несплати в розпорядженні сільськогосподарських.

Налагодження ефективної взаємодії між банками і сільськогосподарськими підприємствами на ринку банківських кредитних ресурсів за участі Фонду гарантування кредитів сприятиме розподілу кредитних ризиків серед учасників кредитної операції, розширенню клієнтської бази кредиторів, встановленню більш чіткого порядку надання кредитних ресурсів.

Розширення складу учасників ринку банківських кредитних ресурсів в аграрному секторі економіки України шляхом створення Фонду гарантування кредитів сприятиме, по-перше, забезпеченню доступності кредитів, по-друге, – подоланню кризи довіри в кредитних відносинах між позичальниками аграрного сектору і кредиторами, по-третє, – стабілізації кредитного процесу у вигляді гарантій.

Важливою проблемою, яка потребує термінового розв'язання, є формування конкурентного середовища на ринку кредитних ресурсів аграрного сектору. У цьому напрямку наближення пропозиції кредиторів до потреб позичальників аграрної сфери виробництва на ринку банківських кредитних ресурсів може виступати створення спеціалізованого сільськогосподарського банку. Дем'яненко М.Я. вважає, що аграрний банк, з одного боку, повинен стати центром, через який уряд міг би проводити державну фінансово-кредитну політику в аграрному секторі економіки, а з іншого – стати фінансовим центром галузі, в якому будуть акумулюватись усі фінансові ресурси [54, с.10].

Відсутність спеціалізованої банківської установи, діяльність якої була б спрямована на обслуговування і кредитування сільськогосподарських підприємств значно обмежує використання кредитних ресурсів у виробничому процесі. Діяльність спеціалізованого аграрного банку має переваги над діяльністю універсальних банків саме для позичальника, оскільки зосередження на конкретному сегменті кредитного ринку підвищить якість наданих послуг з урахуванням існуючої специфіки виробництва. Така співпраця на ринку кредитних ресурсів виглядає достатньо перспективно і взаємовигідно, оскільки

значні обсяги інвестиційних потреб сільськогосподарських товаровиробників здатні забезпечити Аграрний банк стабільним джерелом прибутку.

Показовим у даному аспекті є приклад роботи на ринку кредитних ресурсів Російської Федерації державного «Російського сільськогосподарського банку», який обслуговує підприємства агропромислового комплексу. Ефективність його діяльності підтверджується зростанням кредитного портфеля у несприятливий кризовий 2009 р. на 31% [76]. Тобто навіть при несприятливих зовнішніх впливах, даний банк здійснював активну кредитну діяльність. В той же час, в Україні за результатами 2009 р. відбулися протилежні тенденції – спад кредитної активності і згорання кредитних програм банками.

На «Россільгоспбанк» покладається місія провідника цільових федеральних програм на селі, таких як: меліорація земель, фінансування розвитку інфраструктури села, його газифікації, електрифікації і тому подібне. З 2006 р. «Россільгоспбанк» став одним з ключових учасників Пріоритетного національного проекту Російської Федерації «Розвиток АПК», основною метою якого зазначено розвиток агропромислового сектору російської економіки і забезпечення продовольчої безпеки країни. Протягом 2005 – 2009 рр. «Россільгоспбанк» надав 273,7 тисяч кредитів на загальну суму понад 595,6 млрд рублів. За результатами 2009 р. «Россільгоспбанк» забезпечив 43,8% загального обсягу кредитування АПК, в тому числі по інвестиційним кредитам – 55,9%.

Кредитна політика «Россільгоспбанку» направлена на підтримку підприємств аграрної сфери виробництва на всіх етапах технологічного ланцюга: від виробництва первісної сільгосппродукції до її переробки. У арсеналі «Россільгоспбанку» знаходяться кредитні програми з кредитування тваринництва, рослинництва, придбання сільськогосподарської техніки під її заставу. Основні із них:

1. Цільова програма «Кредит під заставу техніки, що придбавалася, або устаткування» пропонує придбати: самохідну сільськогосподарську техніку, тракторні причепа, напівпричепа – строком до 10 років; автотранспортні засоби різного призначення, причепа, напівпричепа, автобуси, причіпну (навісну)

сільськогосподарську техніку російського виробництва – до 8 років; устаткування для приймальних пунктів молока, мобільні установки для доїння у відро – до 5 років; устаткування овочесховищ, зернових комплексів (елеваторів), птахівницьке устаткування, доїльні зали при безприв'язному утриманні тварин, холодильні агрегати, насосні станції, устаткування для краплинного зрошення – до 7 років. Придбання вживаної техніки, яка значно дешевша, передбачає термін кредиту від 2 до 4 років.

Періодичність сплати процентів по кредиту встановлено щомісячними або щоквартальними частинами на вибір позичальника. Існує пропозиція по пільговому періоду погашення основної суми кредиту: для нової техніки – до 12-ти місяців, для вживаної техніки віком 2-3 роки – 9 місяців, 3-4 років – 6 місяців.

2. Програма «Кредит на придбання молодняка сільськогосподарських тварин під його заставу» на придбання племінного молодняка сільськогосподарських тварин: великої рогатої худоби, свиней, дрібної рогатої худоби, коней.

3. Програма «Кредит на проведення сезонних робіт під заставу продукції майбутнього урожаю сільськогосподарських культур» передбачає кредитування сезонних робіт під заставу продукції майбутнього врожаю сільськогосподарських товаровиробників, сільськогосподарських споживчих кооперативів терміном кредиту до 1 року. Максимальна сума за цим видом кредиту може складати до 100% заставної вартості продукції майбутнього урожаю. Вимоги, які банк пред'являє до позичальника: наявність землі; сільськогосподарської техніки; укладених договорів на постачання ГСМ, засобів захисту рослин; наявність власних потужностей з доопрацювання і зберігання урожаю, наявність в штаті фахівця з освітою в галузі рослинництва. Забезпеченням по кредиту виступає майбутній урожай, який має бути застрахований.

4. Програмою «Кредити на придбання зерна під його заставу» кредитуються підприємства, які здійснюють закупівлю зерна до регіональних продовольчих фондів. Термін кредитування – до отримання на ринку зерна нового

урожаю (але не більше 1 року). Максимальна сума кредиту складає до 80% вартості зерна.

Необхідно зазначити, що кредитні програми від «Россільгоспбанку» максимально наближені до потреб виробників сільськогосподарської продукції, переробників і адаптовані до специфічних особливостей аграрної галузі. В основу їх розробки полягає принцип сприяння підвищенню ефективності аграрного бізнесу. Важливою відмінністю кредитних програм «Россільгоспбанку» від аналогічних кредитних програм комерційних банків України для позичальників аграрної галузі, є те, що розширення їх спектра і зміна основних параметрів відбувається паралельно із змінами державних програм підтримки сільського господарства. Таким чином, досвід Російського аграрного банку демонструє, як на практиці держава втілює реформи і конкретні програми розвитку сільського господарства через функціонування спеціалізованої фінансової установи.

Діяльність Сільськогосподарського банку в Україні має бути спрямована на вирішення завдань комплексного обслуговування аграрних підприємств; наближення фінансово-кредитного обслуговування до виробників сільськогосподарської продукції; формування кредитних ресурсів для фінансування матеріально-технічної бази; здійснювати виконання цільових програм розвитку сільського господарства. Через сільськогосподарський банк держава повинна здійснювати пільгове кредитування сільськогосподарських виробників.

Шляхом створення аграрних банків йшли Бельгія, Данія, Нідерланди, Франція, Росія та інші країни. У Німеччині особливість кредитування аграрної сфери полягає у системному підході з врахуванням конкретних умов сільськогосподарського виробництва і надання фінансових ресурсів здійснюється на конкретні заходи. В країні діє мережа банків «Райффайзен», які кредитують сільськогосподарське виробництво, його матеріально-технічну базу, інформаційне забезпечення, а також сформована трирівнева система кредитування аграрного сектору. Верхній рівень представляє кооперативний «Дойче Геноссеніфтебанк», який координує діяльність щодо кредитування регіональних банків, які надають

середньо– і довгострокові кредити аграрному сектору економіки, пайщики – регіональні кооперативні банки, які формують другий рівень кредитування аграрних товаровиробників і третій рівень – сільськогосподарські підприємства.

Сільськогосподарський кооперативний «Рабобанк» – другий за величиною банк Нідерландів, належить фермерам і забезпечує 90% кредитних потреб.

В Іспанії діє банк сільськогосподарського кредиту «Банко де кредито агрикола», який кредитує фермерів під заставу землі та нерухомості в межах визначеної державної політики.

У Франції банк «Креді Агриколь» надає кредити сільськогосподарським товаровиробникам на загальних і пільгових умовах. Більше 70% загального обсягу пільгового кредитування спрямовані на благоустрій і модернізацію господарств. Фермерам надається 6 видів пільгових кредитів.

В Австрії пільгове кредитування розповсюджується на всі види сільськогосподарської діяльності, стимулюючи найбільш перспективні галузі. До 40% загальної суми пільгового кредитування використовуються на покращення організаційної структури ферм, 27% – на будівництво та реконструкцію житлових і господарських будівель, 12% – на механізацію сільськогосподарського виробництва, 5% – на підтримку реалізації продукції.

Аграрний банк, з одного боку, повинен стати центром, через який Уряд може проводити державну фінансово-кредитну політику в аграрному секторі економіки, з іншого – фінансовим центром галузі, в якому б здійснювалася акумуляція всіх фінансових ресурсів галузі, незалежно від джерел їх формування. Він міг би здійснювати координацію й супроводження кредитних і фінансових потоків, що спрямовуються в агропромисловий комплекс, сприяти формуванню регульованого ринку земель сільськогосподарського призначення, брати участь у фінансуванні цільових програм, залученні інвестиційних ресурсів в агропромисловий комплекс – як вітчизняних, так і іноземних.

Організаційно-функціональна модель запровадження діяльності спеціалізованого аграрного банку в Україні має бути створена на трьох рівнях. На першому центральному рівні має здійснюватися пільгове кредитування інших

банків, надання кредитних ресурсів регіональним філіям аграрного банку, компенсація різниці процентів, встановлення лімітів на видачу кредитів в регіональних філіях.

На другому регіональному рівні має вивчатися попит на кредити сільськогосподарських виробників, аналіз поточної ситуації на кредитному ринку, інформації від районних відділень, а також прийматися рішення про надання кредитних ресурсів позичальникам-сільськогосподарським виробникам, інвестиційне кредитування.

На третьому районному рівні має досліджуватися попит на кредитні ресурси, обробка заявок, аналіз інформації про наявних і потенційних клієнтів, прийматися рішення про надання кредитних ресурсів, підготовка висновку, кредитування (рис. 3.2).

Особливо вагомим питанням при створенні мережі сільськогосподарського банку в Україні є створення нижньої ланки – відділень в районних центрах. Це пов'язане з тим, що розміщення основних позичальників аграрного сектору економіки в сільській місцевості, тобто навколо районних центрів. На сьогодні інфраструктура кредитного ринку сформована нерівномірно і доступ для сільськогосподарських виробників до відділень банків обмежений територіально. Найбільш розгалужена мережа банківських відділень в сільській місцевості створена КБ «Приватбанк», та «Ощадбанк», але кредитна політика цих установ на сьогоднішній день зорієнтована на обслуговування фізичних осіб і крупних корпоративних клієнтів. Таким чином, сільськогосподарські виробники – позичальники відчувають гострий дефіцит кредиторів саме в межах районних центрів, посілкових і селищних пунктах.

Загалом, фінансові інститути (кредитори), які забезпечують ефективне функціонування кредитного ринку виконують важливі функції. По-перше, вони сприяють встановленню реальних зв'язків між власниками фінансових ресурсів і емітентами фінансових активів, які у переважній більшості випадків є територіально розосередженими. З точки зору сучасної економічної науки, існування ринку зумовлюється його здатністю знижувати трансакційні витрати

для економічних агентів, котрі здійснюють свою діяльність у його рамках. Оскільки фінансові інститути об'єднують розрізнені суб'єктів фінансового ринку та опосередковують їх взаємодію, знижуючи в такий спосіб їхні трансакційні витрати, вони фактично конституюють ринок, забезпечують його функціонування.

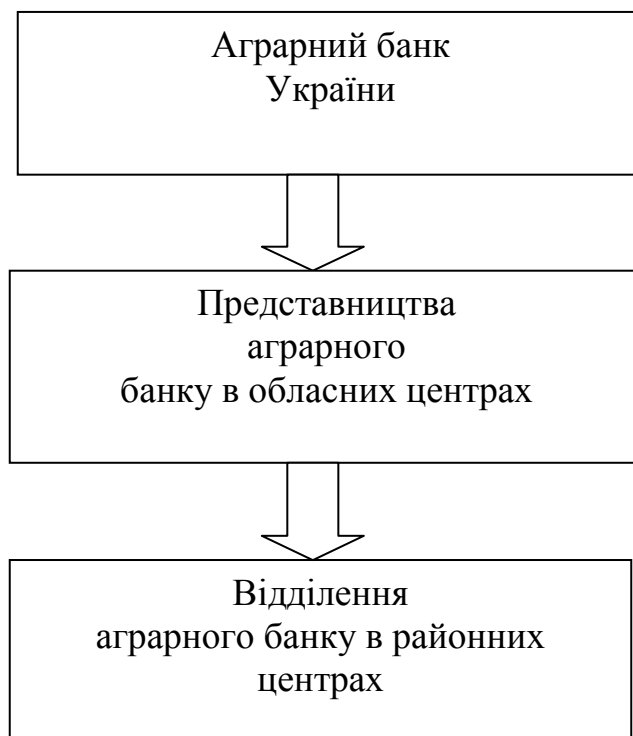

Рис. 3.2. Організаційно-функціональна модель Аграрного банку в Україні [40, с. 172].

По-друге, фінансові інститути є основними професійними учасниками фінансового ринку, які формують попит на фінансові активи та в такий спосіб визначають рівноважну ринкову ціну на них. Оскільки фінансові інститути здатні найточніше оцінити ризикованість фінансових активів, вони сприяють встановленню такої ринкової ціни, яка узгоджує потреби суб'єктів господарювання в ліквідних засобах із можливостями власників фінансових ресурсів.

По-третє, фінансові інститути за рахунок використання наукових методів управління інвестиційним портфелем мають можливість достовірно оцінити

платоспроможність, кредитоспроможність і загальний стан емітентів фінансових інструментів, а отже, ідентифікувати найприбутковіші й водночас й найменш ризиковані напрямки вкладання залучених у інвесторів коштів.

По-четверте, фінансові інститути забезпечують стабільне функціонування фінансового ринку. Здійснюючи на постійній основі операції із фінансовими інструментами з метою отримання прибутку, вони стабілізують ринок, протидіють значним коливанням ринкових цін, гасять шоки попиту і пропозиції, які не зумовлені змінами в реальній вартості, дохідності. Ефективне функціонування кредитного ринку на сьогодні забезпечують фінансові інститути [6, с. 7-8].

Беззаперечним є той факт, що тільки спеціалізований аграрний банк, який матиме чітко спрямовану кредитну політику на обслуговування позичальників аграрної сфери виробництва, спроможний підвищити обсяги кредитних вкладень в сільськогосподарське виробництво. Також спеціалізація на кредитуванні аграрних підприємств в аграрному банку за рахунок впровадження адаптованих кредитних програм здатна розвивати довгострокове кредитування під заставу нерухомого майна, в тому числі і землі. Організація роботи дієвого іпотечного механізму на ринку банківських кредитних ресурсів в аграрному секторі – один із напрямків підвищення ефективності використання землі.

Розширення меж ринку банківських кредитних ресурсів в аграрному секторі полягає у використанні широкого спектра застави, в тому числі і застави землі сільськогосподарського призначення. Дослідження розвитку іпотечних банків в світі показало, що іпотечні банки функціонують як спеціалізовані кредитори, які фінансуються за рахунок використання облігацій та діють на засадах незалежності або як дочірні структури банків. Інституціональний склад системи іпотечних банків диференційований в залежності від традицій створення кредитних систем в кожній окремій країні.

В Європі найбільшого поширення система іпотечних банків отримала в Німеччині. В цій країні контрольний пакет акцій таких банків належить переважно державі. Функціями іпотечних установ закріплено довгострокове

кредитування житлового будівництва і придбання житла, інвестування в галузі промислового і сільського господарства, яке здійснюється під іпотеку.

У Франції основними іпотечні установи представлені великими, середніми банками, взаємоощадними інститутами, ощадними касами. Прикладом дієвості іпотечного механізму може слугувати банк – «Французький земельний кредит», що заснований в 1852 р. Банк «Французький земельний кредит» займається кредитуванням житлового будівництва. Клієнти даного банку отримують державну підтримку у формі пільгових процентних ставок на оформлені кредити.

Світова практика доводить, що система кредитування позичальників аграрної сфери виробництва повинна поєднувати державну підтримку, специфічні механізми захисту банківських кредитів, обслуговування їх різними фінансовими посередниками. Так, у розвинених європейських країнах законодавство виділяє специфіку кредитування позичальників галузі сільського господарства.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку аграрної галузі України показав невизначеність у питаннях власності на землю, катастрофічну обмеженість засобів застави по кредитах. Все це на сьогодні стримує розвиток ринку кредитних ресурсів в аграрному секторі. Правове врегулювання зазначених чинників дозволить вирішити ці питання з метою максимального використання земельного потенціалу і розвитку виробництва сільського господарства. Отже, враховуючи сучасний стан сільського господарства, пріоритетними напрямками діяльності уряду, а також Верховної Ради України, аграрної науки повинні стати створення передумов, за яких капітал сільськогосподарських підприємств стане привабливим для інвестицій.

За оцінками експертів, кредитна система, вітчизняні та іноземні кредитори спроможні на сьогодні практично повністю задовольнити потреби аграрної галузі в кредитних ресурсах. Залучення інвестицій в виробничий процес неодмінно призводить до поліпшення технології, оновлення техніки і обладнання, сприяє розвитку селекції. Тільки за умов відсутності дефіциту фінансових ресурсів в господарському обороті і організації стабільного фінансування виробничого процесу можливо здійснити значні зрушення в сільському господарстві нашої

країни. В той же час, кредитори і потенційні інвестори перебувають в очікуванні подальших реформ на ринку землі, зокрема включення землі в економічний обіг.

Неодноразове відтермінування введення в обіг земельних ділянок і діючий мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення виступає стримуючим фактором розвитку кредитного ринку в аграрному секторі, і що найважливіше, стримує «відкриття нових горизонтів» і розширення меж кредитного ринку через потужний інструмент – іпотечний кредит. Така ситуація невизначеності сприяє лише подальшій стагнації підприємств аграрного сектору.

Однак позитивним моментом є той факт, що на сьогодні в Україні вже визначені основні напрямки створення ринку земель та розвитку іпотечного фінансування. До його основних складових можна віднести наступні:

- єдину систему реєстрації прав власності на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки;
- єдину систему реєстрації обтяжень та інших зобов'язань, пов'язаних із нерухомим майном, включаючи земельні ділянки;
- кадастровий моніторинг земель;
- формування системи рефінансування банків, які надають іпотечні кредити;
- стандартизацію іпотечного фінансування (види іпотечних цінних паперів, оцінка майна, визначення типових ознак застави, порядок нагляду і т.п.);
- регламентацію вирішення конфліктів при іпотечному фінансуванні.

Вченими Національної академії аграрних наук України в результаті виконання фундаментальних досліджень у 2011 році було обґрунтовано основні засади формування ринку сільськогосподарських земель в Україні та концептуальних положень проекту Закону України «Про ринок земель» (рис. 3.3), якими, зокрема, передбачено запровадження обмежень на мінімальну ціну купівлі-продажу земель і граничної площі земельних ділянок у власності і користуванні [7, с. 9].

Рис. 3.3. Схема формування ринку сільськогосподарських земель [7, с. 9].

Даний закон передбачає включення вартості землі в економічне середовище. Представлений механізм надасть можливість запроваджувати заставу земельних ділянок, обмін земельними ділянками, внесення земельних ділянок до статутних фондів, дарування землі, а також їх купівлю-продаж. Таким чином, підґрунтя і законодавче поле для започаткування повноцінного ринку землі в Україні створено, але мораторій на продаж земель діє і на сьогоднішній день.

Затягування процесу формування прозорого ринку землі призводить до вагомої концентрації її у власності обмеженого кола громадян, що унеможлиблює в подальшому здійснити справедливий розподіл власності на землю. Правова неврегульованість власності на землю породжує серед учасників аграрного ринку (сільськогосподарських виробників) значні ризики та невпевненість у середньо- та довгострокових перспективах розвитку.

Для оптимізації структури фінансового забезпечення галузі вченими економістами-аграрниками обґрунтовано концепцію створення державної фінансової установи – Державного земельного банку (рис. 3.4).

Мета його діяльності – залучення фінансових ресурсів в агропромисловий комплекс України та надання кредитів для розвитку сільськогосподарського виробництва і створення ефективного механізму ринкового регулювання у сфері обороту земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

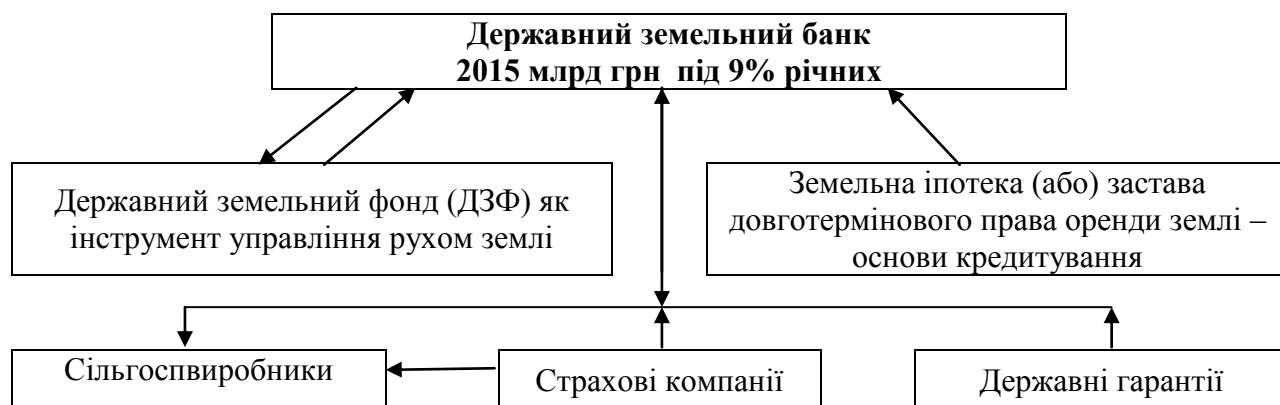

Рис. 3.4. Нова система кредитування сільськогосподарських товаровиробників [7, с. 10].

Функції банку: кредитування безпосереднє або опосередковане через механізм надання гарантій сільськогосподарським товаровиробникам під заставу землі, права оренди земельних ділянок, іншої нерухомості та майна; кредитування громадян під заставу нерухомості для розвитку особистого селянського господарства; контроль за цільовим використанням наданих кредитів; купівля, продаж, передача в оренду земельних ділянок; інша банківська діяльність відповідно до чинного законодавства.

Наявність такої установи дасть змогу агроформуванням збільшити обсяг одержуваних кредитів у 6-8 разів, у 7-11 разів (до 35 років) продовжити терміни кредитування під відчутно нижчі відсотки за кредитами та істотно (до 100%) збільшити доступність кредитування. При забезпеченні розрахункових надходжень фінансових ресурсів і формуванні повної мережі банківських установ Державний земельний банк зможе прокредитувати сільськогосподарських виробників, починаючи з 2018 року, в обсязі 205 млрд грн щорічно [7, с. 10].

Створення державного земельного банку має цілий ряд позитивних моментів. До них можна віднести: прискорення процесів розвитку іпотечного кредитування під заставу землі, як одного з найдієвіших механізмів залучення фінансових ресурсів, для потреб сільського господарства; участь держави у формуванні вартості інвестиційних ресурсів та визначенні пріоритетів інвестиційної діяльності підприємств аграрної галузі; акумуляція і підвищення ефективності використання державних коштів на підтримку матеріально-технічної бази галузі.

Досвід організації сільськогосподарського кредитування існує в Нідерландах, де в сільському господарстві зайнято до 10% населення, але в той же час країна є третім у світі експортером сільськогосподарської продукції після США і Франції. Основними кредиторами аграрних підприємств Нідерландів є кооперативні банки, які організуються для взаємної фінансової допомоги.

3.2. Напрями забезпечення банківськими кредитними ресурсами аграрних підприємств

Нажаль, на сьогоднішній день в Україні ще не створена дієва система по забезпеченню сільськогосподарських товаровиробників кредитними ресурсами, яка б задовольняла учасників кредитного процесу і відповідала сучасним вимогам ринку. Основними причинами цього виступають: недосконала законодавча база, відсутність взаємодії між інститутами, що забезпечують фінансування і кредитування агропромислового сектору, незадовільний фінансовий стан

агроформувань, що, в свою чергу, обмежує їх в доступі до позичкових коштів, нестабільність самої банківської системи та ін.

Останніми роками банки намагаються впроваджувати нестандартні підходи до процесу кредитування фермерських господарств. Це відбувається як за рахунок централізованих засобів, так і власних коштів банків. Існує практика кредитування банками фермерських господарств, що займаються обслуговуванням інших підприємств сільськогосподарського спрямування по постачанню їм необхідних для функціонування матеріалів (паливо мастильних матеріалів, насіння, добрива, запасних частин та ін.) за рахунок майбутніх розрахунків виготовленою сільськогосподарською продукцією. Існують й інші схеми кредитування фермерських господарств, які використовуються банками.

Після вступу України до СОТ, окрім зазначеної вище Державної цільової програми, бюджетна підтримка сільського господарства України регулюється Угодою про сільське господарство, укладеною під час Уругвайського раунду, яка покладає зобов'язання щодо [9]:

- узгодження граничного рівня сукупного виміру підтримки (СВП) сільського господарства відносно програм „жовтої скриньки”;
- надання непродуктової підтримки в межах рівня „de minimis”;
- („de minimis” – мінімальні рівні підтримки, які не належать до СВП. Для розвинутих країн вони становлять 5 % від загальної вартості окремого виду продукції, виробленого у відповідному році, та 5 % від загальної вартості всієї сільськогосподарської продукції, виробленої у відповідному році. Для країн, що розвиваються, ці рівні становлять відповідно 10 %);
- надання продуктової підтримки в межах рівня „de minimis”;
- необмежене використання заходів „зеленої скриньки”, які здебільшого реалізуються через урядові програми бюджетної підтримки, результатом яких не може бути надання цінової підтримки виробникам, що не впливає на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції [11].

В процесі дослідження модернізовано модель кредитної інфраструктури стосовно забезпечення банківськими кредитними ресурсами фермерських

господарств на засадах партнерства та кооперації, що адаптована найкращим чином саме для фермерських господарств (рис. 3.5).

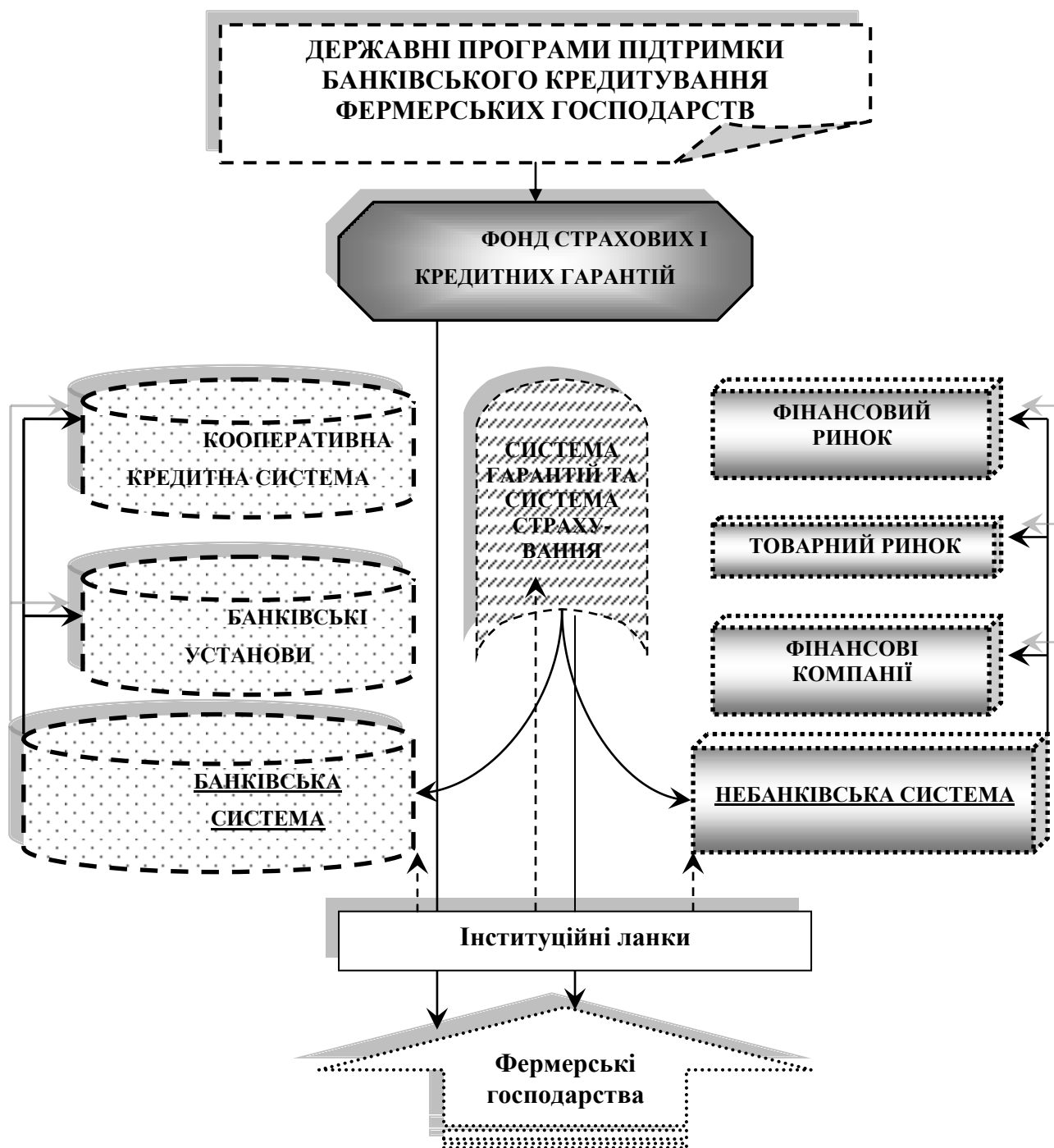

Рис. 3.5. Модель кредитної інфраструктури стосовно забезпечення банківськими кредитними ресурсами фермерських господарств*

Також, дотримання низки важливих заходів, забезпечить суттєве покращення стану банківського кредитування фермерських господарств. До них віднесемо:

- створення сприятливих фінансово-економічних умов діяльності фермерських господарств шляхом встановлення конкурентного ринкового середовища та фінансової паритетності між даними суб'єктами господарювання і промисловістю;
- необхідне застосування економічних пільг для закладів, які кредитують фермерські господарства;
 - надійне нормативно-правове забезпечення розвитку кредитної інфраструктури, включаючи розробку та прийняття нормативно-правових актів щодо фінансової інфраструктури, фінансових операцій, врегулювання майнових, земельних, заставних, боргових відносин тощо;
 - інституційний розвиток аграрної кредитної інфраструктури як у напрямі універсальної банківської справи, так і в напрямі формування спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів: кооперативних банків та кредитних спілок та, лізингових компаній, іпотечних банків.

Зрушення в позитивний бік стали можливими завдяки ціленаправленій державній допомозі селу, забезпеченню макроекономічних передумов для реформування агросфери, а саме списано мільярдні борги, ефективну бюджетну підтримку кредитування та фінансового лізингу, запроваджено помірний і спрощений ФСП, значні пільги у справлянні податків та інших платежів. Загалом обсяг таких макроекономічних преференцій оцінюється близько в 10 мільярдів грн.

Взаємодія кредитних спілок з банками забезпечить зростання імовірних масштабів отримання фермерами кредитних ресурсів у кредитних спілках, що забезпечить зростання імовірних масштабів отримання фермерськими господарствами кредитних ресурсів у кредитних спілках, завдяки нарощуванню їх капіталізації (рис. 3.6).

Отже, визначення імперативів банківського кредитування фермерських господарств, дало підставу сформулювати наступні висновки. З метою створення умов для подальшого розширення сфери кредитування фермерських господарств стосовно зазначених банків пропонується реалізація таких заходів: зменшення

нормативів відрахувань до фонду обов'язкових резервів у порівнянні з діючими нормами, що дозволить розширити ресурсну базу банків для кредитування фермерських господарств; вироблення Національним банком України більш об'єктивних критеріїв при формуванні резервів на можливі втрати по позиках, виданих фермерським господарствам; пільгове оподаткування прибутку банків з метою зниження відсоткових ставок за кредит для фермерських господарств; застосування пільгових тарифів з розміщення регіональних підрозділів банку в державному або муніципальному нежитловому секторі.

Рис. 3.6. Система функціонування кредитних спілок при взаємодії з банками*

Стосовно кроків, які доцільно заподіяти кредиторам на ринку кредитних ресурсів, можна виділити такі:

1. Якісна оцінка кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств, яка повинна враховувати особливості їх функціонування [36, с. 58]. У даному аспекті важливо підвищувати надійність експертизи кредитних проектів фахівцями кредитного підрозділу комерційних банків для уникнення ризиків неповернення кредитів позичальниками. Необхідно враховувати досвід і помилки, які були допущені у 2005-2007 рр., коли надавалися кредити під «бульбашкові» проекти [45, с. 3].

При здійсненні поглибленого аналізу кредитного проекту за участю сільськогосподарських виробників необхідно приділити увагу таким питанням:

- наскільки визначена стратегія розвитку сільськогосподарського підприємства відповідає загальним умовам розвитку аграрної галузі, тобто його здатність виробляти і реалізувати конкурентоспроможну продукцію;
- наявність власних коштів для реалізації кредитного проекту та реальна оцінка потреби у кредитних ресурсах;
- оцінка ризиків, пов'язаних із реалізацією кредитного проекту та визначення шляхів його зменшення;
- визначення здатності позичальником своєчасно погашати кредит на підставі аналізу доходів і ви датків, динаміки дебіторської заборгованості, структури і якості активів та пасивів позичальника, аналіз грошового потоку та документально підтверджені джерела надходження коштів;
- забезпечення зобов'язань позичальника за кредитом банку на підставі аналізу прийнятності, достатності, ліквідності, надійності майна, майнових прав, наданих банку у забезпечення кредитних зобов'язань, попит на подібне майно.

4. Кредитна політика банків повинна базуватися не на швидкому нарощуванні кредитного портфеля за рахунок нехтування принципами надання кредитів, а за рахунок пропозиції якісного кредитного продукту. На нашу думку, конкурентна позиція серед кредиторів на ринку кредитних ресурсів в галузі агропромислового виробництва, має посилюватися за умов розробки кредитних програм, які будуть адаптовані до процесу виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням специфічних особливостей галузі.

Застосування у банківській практиці диференційованого підходу до кожного окремого підприємства газузі агропромислового виробництва дозволить збільшити обсяги кредитування всієї галузі. Диференційований підхід у кредитуванні підприємств галузі сільського господарства має виражатися у розподілі потенційних позичальників на певні групи, в залежності від фінансового стану, вартості застави, виду виробленої продукції, розміру підприємства тощо. Виходячи з таких параметрів необхідно пропонувати окремі кредитні послуги за окремою вартістю (процентною ставкою) для кожної групи позичальників.

Основним завданням для сільськогосподарських товаровиробників, як суб'єктів ринку банківських кредитних ресурсів, вважається підвищення рівня кредитоспроможності. На цьому шляху кожному підприємству необхідно заподіяти наступне:

1. Виявити резерви з метою стабілізації фінансового стану за рахунок виробництва конкурентоспроможної продукції, мобілізації внутрішніх резервів, модернізації виробництва, пошуку нових ринків збуту готової продукції.

2. Проводити кадрову політику, яка передбачатиме своєчасне оволодіння працівниками необхідними знаннями, підвищення їх кваліфікації з метою налагодження виробничого процесу із застосуванням сучасних технологій.

3. Застосовувати методику обґрунтування потреби в кредитних ресурсах на основі нормування оборотних засобів, підвищувати рівень підготовки кредитних заявок та супровідних документів. Фаховий підхід у цих питаннях значно зекономить час і витрати підприємства.

4. Планувати діяльність на середньострокову та довгострокову перспективу (3-5 років) з урахуванням кон'юнктури, яка склалася на ринку певного товару, передбачення можливих тенденцій і змін попиту на цей продукт. Організація чіткого планування виробничого процесу допоможе відповідати потребам ринку, а також раціонально направляти фінансові потоки підприємства, не створюючи при цьому зайвих запасів.

Розширення мережі банківських та позабанківських установ на ринку кредитних послуг є основною із передумов забезпечення аграріїв доступними і

дешевим кредитами із застосуванням найбільш дієвих форм і методів кредитування.

Кредитне забезпечення аграріїв за сучасних умов є недостатнім внаслідок прогалин у законодавчо-нормативній базі, яка не враховує специфіки сільськогосподарського виробництва та стримує можливість розвитку фінансово-кредитної інфраструктури.

Одним з важливих напрямів кредитної політики на сучасному етапі діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки є вибір форми кредитних взаємовідносин. Для більшості позичальників із числа аграріїв основними формами кредитних взаємовідносин є: кредитування на пільгових умовах, іпотечне кредитування, під заставу продукції або майбутнього врожаю, товарне кредитування. Різноманітність форм кредитування передбачає і різновид учасників фінансового ринку до яких традиційно можна віднести комерційні банки та кредитні спілки. Між цими структурами є багато як спільного, так і відмінного. Спільним є те, що і банки і кредитні спілки на ринку діють як фінансові посередники, створені для задоволення потреб споживачів у фінансових ресурсах та мають можливість акумулювати кошти від тих, хто має в даний момент їх надлишок і передавати тим, хто відчуває в них нагальну потребу. Принциповою відмінністю між цими структурами є мета діяльності кожної з них: отримання прибутку для банку і надання фінансових послуг для кредитної спілки.

Доцільність створення кредитних кооперативів на ринку кредитних послуг з обслуговування позичальників-аграріїв відповідно до ринкових умов господарювання теоретично обґрунтовано Дем'яненком М.Я., який пропонує створити трирівневий комплекс фінансових установ та кооперативних об'єднань, які формуються і діють на кооперативних засадах за участю як держави, так і юридичних і фізичних осіб. Базовими структурами кооперативної кредитної системи мають виступати кооперативні банки, кредитні кооперативи та кредитні спілки, які сформовані на рівні адміністративного району, засновані на кооперативних засадах .

Створення в Україні сільських кредитних кооперативів гальмується внаслідок відсутності розробленої чіткої схеми їх функціонування відповідно до національних умов. До цього часу на законодавчому рівні не визначені об'єкти кредитних кооперативів, їх роль, не обумовлені взаємовідносини між ними і нині функціонуючими кредитними спілками. Досі не має напрацювань щодо переваг кредитних кооперативів над кредитними спілками, що є суттєвою перешкодою в їх створенні. Перешкодою в створенні кредитних кооперативів на кредитному ринку України на думку Дем'яненка М.Я. є не відповідність Закону “Про кооперацію” в якому слід передбачити створення кооперативної кредитної системи як трирівневого комплексу фінансових установ та кооперативних об'єднань, що формуються і діють на кооперативній основі [61, с.73]. Розвиток сільської кредитної кооперації – це один з основних шляхів реформування фінансово-кредитної сфери аграрного виробництва, що відкриває доступ дрібним сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню до кредитних ресурсів. Сільський кредитний кооператив – це добровільне об'єднання на основі членства фізичних і юридичних осіб, які проживають і (або) ведуть свою діяльність у сільській місцевості для спільного накопичення заощаджень і надання кредиту один одному, тобто на основі взаємодопомоги. Функціонування кредитних кооперативів підтримує Олійник Д. [112, с.103].

Створення кредитних кооперативів забезпечує доступ до кредитних ресурсів аграріїв що є основною із передумов ефективної їх діяльності.

В Статуті слід передбачити заборону щодо надання кредитних послуг не членам кооперативу. Сільський кредитний кооператив здійснює свою діяльність на основі об'єднання пайових внесків його членів. Пайовий внесок є часткою пайовика (члена кооперативу) у пайовому капіталі. Доходом кредитного кооперативу є відсоток від кредиту, кошти від касового обслуговування, надання фінансових послуг частина яких спрямовується на поточні потреби кооперативу, формування резервного та інших фондів, інша – використовується для нарахування відсотків на пайовий капітал.